

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MÜASİR VERGİ SİSTEMLƏRİNDƏ INNOVASIYA PROSESLƏRİNİN
VƏ INVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Abışova Aytən Vüqar

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2022-ci il**

“MÜASİR VERGİ SİSTEMLƏRİNDƏ INNOVASIYA PROSESLƏRİNİN
VƏ INVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ
MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-“Maliyyə”

İxtisaslaşma: Vergi və vergiqoyma

Qrup: 618

Magistrant:
Abışova Aytən Vüqar qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Rzayev Zahid Hüseyn oğlu
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKI – 2022

Elm andı

Mən, Abışova Aytən Vüqar qızı and içirəm ki, “Müasir vergi sistemlərində innovasiya proseslərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“MÜASİR VERGİ SİSTEMLƏRİNDƏ INNOVASIYA PROSESLƏRİNİN VƏ INVESTISIYA FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Vergi tənzimlənməsinin əsas üsullarından hesab olunan vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi vergitutmanın çevikliyini, vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Vergi güzəştləri nəticəsində investisiya proseslərinin sürətlənməsi, eləcə də xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasının təmin olunması son nəticədə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən formalaşmasına əsaslı dərəcədə təsir göstərir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir vergi sistemlərində innovasiya proseslərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiq olunmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Magistr dissertasiya işinin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya, müqayilə təhlil, eksperiment, modelləşdirmə, sistemli yanaşma və qrafik metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi üçün informasiya bazası vergi sahəsində yazılmış yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, qazet və jurnal məqalələri, ensiklopedik xarakterli mənbələr, eləcə də seçilmiş tədqiqat istiqaməti ilə üst-üstə düşən və əlaqəli mövzu üzrə xüsusi və ümumi iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın mövzusu kifayət qədər aktual olmasına baxmayaraq, yetərli araşdırmaların olmaması və praktiki məlumatların çatışmazlığı ilə bağlı tədqiqatın aparılmasında bir sıra məhdudiyyətlərə yaranmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Magistr işində əldə olunmuş yenilikləri aşağıdakılardır:

- İnnovasiya və investisiya anlayışları, onların mahiyyəti və formaları öyrənilmiş;
- Vergi sistemində investisiya fəaliyyətinin və innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin nəzəri məsələləri əsaslandırılmış;
- Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində investisiya fəaliyyətinin və innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş;
- Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə edilən alətlərin qiymətləndirilməsi aparılmış;
- Beynəlxalq təcrübədə innovasiya-investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf meyilləri araşdırılmış;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat işinin nəticələri İqtisadiyyat Nazirliyinin, o cümlədən İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin vergi və elmi tədqiqatlarla, innovasiya proseslərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri ilə bağlı siyasətində tətbiq edilə bilər.

Açar sözlər: vergi sistemi, vergi tənzimlənməsi, innovasiya prosesləri, investisiya

"ISSUES OF REGULATION OF INNOVATION PROCESSES AND INVESTMENT ACTIVITIES IN MODERN TAX SYSTEMS"

SUMMARY

The actuality of the subject: The application of tax incentives, which are considered to be one of the main methods of tax regulation, provides flexibility of taxation, increasing the effectiveness of tax policy. Acceleration of investment processes as a result of tax incentives, as well as ensuring the attraction of foreign investment in the country, ultimately has a significant impact on the restructuring of the economy.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to study the issues of innovation processes and regulation of investment activities in modern tax systems.

Used research methods: Analysis and synthesis, as well as induction and deduction, comparison analysis, experiment, modeling, systematic approach and graphical methods were used in writing the master's dissertation.

The information base of the research: The research database consists of scientific works of local and foreign scholars in the field of taxation, newspaper and magazine articles, encyclopedic sources, as well as special and general economic literature on the topic that coincides with and is related to the chosen research area.

Restrictions of research: Although the topic of the study is quite relevant, there are a number of limitations in conducting research due to the lack of sufficient research and practical information.

The novelty and practical results of investigation: The innovations obtained in the master's work are as follows:

- The concepts of innovation and investment, their essence and forms are studied;
- Theoretical issues of investment activity and regulation of innovation processes in the tax system are substantiated;
- The current state of regulation of investment activities and innovation processes in the tax system of the Republic of Azerbaijan is analyzed;
- An assessment of the tools used in the tax regulation of investment activities in Azerbaijan;
- Trends in the development of the mechanism of taxation of innovation and investment activities in international practice are studied;

Scientific-practical significance of results: The results of the research can be applied in the policy of the Ministry of Economy, including the State Tax Service under the Ministry of Economy on tax and scientific research, regulation of innovation processes and investment activities.

Keywords: tax system, tax regulation, innovation processes, investment

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ETİ	Elmi Texniki İnkişaf
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları
KOB	Kiçik Orta Biznes
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İNNOVASIYA PROSESLƏRİNİN VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN VERGİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	13
1.1. Vergilər iqtisadi tənzimlənmənin əsas aləti kimi.....	13
1.2. İnnovasiya prosesləri və investisiya fəaliyyəti vergi tənzimlənməsinin obyektı kimi.....	23
1.3. Vergi tənzimlənməsi innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas aləti kimi.....	30
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİNDƏ İNNOVASIYA PROSESLƏRİNİN VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	34
2.1. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	34
2.2. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə olunan vasitələrin qiymətləndirilməsi.....	40
2.3. Azərbaycan Respublikasında dövlətin vergi sistemi vasitəsilə investisiya və innovasiya fəaliyyətinə tənzimləyici təsirinə təhlili.....	46
III FƏSİL. İNNOVASIYA VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	54
3.1. Beynəlxalq konteksdə innovasiya və investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf istiqamətləri.....	54
3.2. Azərbaycan Respublikasında innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılmasında vergilərin rolu.....	64
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	72
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
ƏLAVƏLƏR.....	79
Sxemlərin siyahısı.....	80
Cədvəllərin siyahısı.....	80
Şəkillərin siyahısı.....	80
Qrafiklərin siyahısı.....	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Investisiya dedikdə, sosial səmərə və yaxud da gəlir əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və başqa fəaliyyət növlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür. Investisiyanın əsasında dayanan maliyyə vəsaitlərinə isə əsaslı pul qoyuluşları, kreditlər, səhmlər, qiymətli kağızlar, məqsədli bank əmanətləri aid edilir.

Investisiya fəaliyyəti isə investorların hər hansısa bir sahibkarlıq fəaliyyətinə qoyduqları maliyyə vəsaitləri ilə əlaqədar həyata keçirdikləri bütün əməliyyatların məcmusundan ibarətdir. Maliyyə aktivlərinə qoyulan investisiyalar qiymətli kağızlara və özgə maliyyə aktivlərinə (digər müəssisələrin nizamnamə fondlarına, ssudalara və s.) yatırımları əks etdirir. Onlar ölkə və xarici maliyyə aktivlərinə investisiyaları birləşdirir.

Innovasiya latınca "innovato" sözündəndir, hərfi mənada yenilənmə və təkmilləşmə deməkdir. Deməli, innovasiya yüksək səmərəliliyə nail olmaq üçün elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istehsal prosesində tətbiqi mexanizmi kimi başa düşülür. Geniş mənada innovasiya elmi-texniki və intellektual potensialın səfərbər edilməsi yolu ilə səmərəliliyə və digər iqtisadi fərqlərə nail olmağa yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Innovasiya istehsal texnologiyası və idarəetmə sahəsində yeniləşmə mənasında şərh olunur. Məqsədli, dəqiq, kollektiv nəticələrin məhsulu kimi innovasiyanın məramı daha praktik xarakter daşıyır və iqtisadi inkişafın miqyası artdıqca innovasiya anlayışı daha da əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəllər innovasiya yalnız texnologiya sahəsi ilə məhdudlaşdırsa, indi istehsalın idarə edilməsinin təşkilati üsullarını əhatə etməklə genişlənmişdir.

Vergi mexanizmi investisiya mühitinə əsaslı təsir edən faktorlardan biridir. Belə ki, vergi dərəcələrin yüksək səviyyədə tətbiq olunması ölkə iqtisadiyyatında mövcud investisiya fəaliyyətinin qarşısını kəsməklə onu məhdudlaşdırır. Lakin, bütün bu qeyd olunanlarla yanaşı, son dövrlərdə investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafına şərait yaratmış, eyni zamanda da ÜDM-in artım tempinin yüksəldilməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Əsas kapitalla istiqamətlənmiş investisiyaların tərkibinə diqqət yetirsək, görərik ki, vəsaitlərin ən

böyük hissəsi tikinti, sənaye, ictimai iaşə, eləcə də topdan və pərakəndə satış fəaliyyətlərinə yönəldilmişdir.

Vergi dərəcələrinin yumşaldılması, başqa sözlə vergi güzəştlərinin tətbiq olunması insanların investisiya qərarları üzərində çox ciddi düşünməsinə şərait yaradır. Vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində investisiya mühitinin sürətli inkişafı yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin məşğulluğunun artmasına şərait yaradır ki, bu da iqtisadi inkişafın əsas göstəricilərindən biri kimi qeyd olunur. Amerika iqtisadçılarının apardıqları araşdırmanın nəticəsi kimi qeyd edə bilərik ki, aşağı vergi dərəcələri əməyə olan təklifi artırmaqla yanaşı, eyni zamanda da illegal iqtisadi fəaliyyət sahələrinin azaldılmasına əsaslı təsir göstərir. Eyni zamanda da həm inkişaf etmiş ölkələrdə, həm də inkişafda olan ölkələrdə vergi güzəştlərinin tətbiq olunması iqtisadi artımın stimulyerici aləti kimi çıxış edir.

Vergi tənzimlənməsinin əsas üsullarından hesab olunan vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi vergitutmanın çevikliyi, vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Vergi güzəştləri nəticəsində investisiya proseslərinin sürətlənməsi, eləcə də xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasının təmin olunması son nəticədə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən formalaşmasına əsaslı dərəcədə təsir göstərir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, tədqiqat işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşmanın olmasının tələb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi məsələləri müxtəlif xarici nəzəriyyəçilər, o cümlədən də Александров И.М., Архипова А.И., Бабашкина А.М., Караваева И.В., Abraham L., Caetano C.R. və digərləri tərəfindən əhatəli şəkildə araşdırılmışdır. Belə ki, Александров И.М. və Караваева И.В. öz əsərlərində göstərmişdirlər ki, büdcə gəlirlərinin vergi aləti vasitəsilə tənzimlənməsi bir çox üsullarla həyata keçirilsə də, burada əsas məqsəd büdcənin xərc və gəlirlərini balanslaşdırmaqdır. Caetano C.R. isə vergi mexanizminin investisiya mühitinə əsaslı təsir edən faktorlardan biri olduğunu bildirmişdir. Архипова А.И. və

Бабашкина А.М. özlərinin elmi nəzəriyyələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində investisiya mühitinin sürətli inkişaf etdiyini sübut eləmişlər.

İnvestisiya və innovasiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi məsələlərinin araşdırılmasında yerli nəzəriyyəçilərin də əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Belə ki, Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A. və Hüseynov A.A. özlərinin “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr” adlı kitablarında vurğulamışlar ki, vergi güzəştləri nəticəsində investisiya proseslərinin sürətlənməsi, eləcə də xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasının təmin olunması son nəticədə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən formalaşmasına əsaslı dərəcədə təsir göstərir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir vergi sistemlərində innovasiya proseslərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiq olunmasıdır. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin icra olunmasını məqsədamüvafiq hesab edirik:

- İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin normativ-hüquqi bazası təhlil olunmalı;
- Azərbaycan Respublikasında innovasiya proseslərinin vergi tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti təhlil olunmalı;
- Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə olunan vasitələrin qiymətləndirilməsi aparılmalı;
- Beynəlxalq kontekstdə innovasiya və investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf istiqamətləri araşdırılmalı;
- Azərbaycan Respublikasında innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri tədqiq olunmalıdır.

Tədqiqat işinin obyektini və predmeti. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə olunan vasitələrin qiymətləndirilməsi tədqiqatın obyektini, innovasiya və investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf istiqamətləri isə işin predmetini təşkil edir.

Tətbiqat metodlar. Magistr dissertasiya işinin yazılmasında induksiya və deduksiya, eyni zamanda da analiz və sintez, müqayilə təhlil, eksperiment, modelləşdirmə, sistemli yanaşma və qrafik metodlarından istifadə olunmuşdur. Belə

ki, analiz metodu kimi mövzu bütöv formada götürülərək, daha sonra isə fəsilərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Sintez metodu vasitəsilə bu fəsilələr iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodunun köməyiylə dissertasiya işi haqqında iqtisadi faktlar toplanılmış, sistemləşdirilərək araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin toplanmış faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün vacib olan zəruri tövsiyələr müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat işi üçün informasiya bazası vergi sahəsində yazılmış yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, qazet və jurnal məqalələri, ensiklopedik xarakterli mənbələr, eləcə də seçilmiş tədqiqat istiqaməti ilə üst-üstə düşən və əlaqəli mövzu üzrə xüsusi və ümumi iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

“Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi” və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları tədqiqat üçün baza rolunu oynamışdır. Tədqiqat zamanı dərs vəsaitlərindən və internet resurslarından da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqatın mövzusu kifayət qədər aktual olmasına baxmayaraq, yetərli araşdırmaların olmaması və praktiki məlumatların çatışmazlığı ilə bağlı tədqiqatın aparılmasında bir sıra məhdudiyyətlərə yaranmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr işində əldə olunmuş yenilikləri aşağıdakılardır:

- İnnovasiya və investisiya anlayışları, onların mahiyyəti və formaları öyrənilmiş;
- Vergi sistemində investisiya fəaliyyətinin və innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin nəzəri məsələləri əsaslandırılmış;
- Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində investisiya fəaliyyətinin və innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş;
- Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə edilən alətlərin qiymətləndirilməsi aparılmış;
- Beynəlxalq təcrübədə innovasiya-investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf meyilləri araşdırılmış;
- Respublikamızda innovasiya və investisiya fəaliyyətində vergitutmanın

səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri təhlil edilmiş, sonda əldə olunmuş nəticələr qeyd olunmuş və tədqiqatın predmetinə uyğun təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri. Tədqiqat işinin nəticələri İqtisadiyyat Nazirliyinin, o cümlədən İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin vergi və elmi tədqiqatlarla, innovasiya proseslərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri ilə bağlı siyasətində tətbiq edilə bilər. Tədqiqatın əsas müddəaları “Vergi və vergiqoyma”, “Maliyyə” kimi akademik fənlərin tədrisi prosesinə istifadə imkanına malikdir. Habelə, tədqiqatın nəticələri maliyyə, vergi, elmi-texniki tərəqqi, innovasiya sahələrində tətbiq oluna, əlaqəli mövzular üzrə gənc araşdırmaçılar üçün informasiya bazası rolunu oynaya bilər.

I FƏSİL. İNNOVASIYA PROSESLƏRİNİN VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN VERGİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Vergilər iqtisadi tənzimlənmənin əsas aləti kimi

Vergi menecmentinin, eləcə də dövlət vergi menecmentinin ən mobil və dinamik elementlərindən biri də vergi tənzimlənməsi hesab olunur (Məmmədov Ə., Seyfullayev İ. və Yusifov C., 2015). Vergi tənzimlənməsi dedikdə, vergi öhdəliklərinin tam həcmdə və vaxtında yerinə yetirilməsi prosesinə operativ müdaxilənin həyata keçirilməsi mexanizmi başa düşülür. Məhz bu səbəbdən də vergi tənzimlənməsinin əsas üsulları elmi-konseptual aspektdən əsaslandırılmış vergi konsepsiyasının əsas elementlərindən biridir.

İnkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrin əksəriyyətində vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi bu sahə üzrə əsas qanunvericilik sənədi olan Vergi Məcəlləsi ilə həyata keçirilir. Vergi tənzimlənməsi müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin, ayrı-ayrı ərazilərin, eləcə də əhalinin müxtəlif sosial qruplarının əksər iqtisadi maraqlarını özündə əks etdirən sahədir (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010). Aydın məsələdir ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətində dövlət maliyyəsinin əsas mənbəyi kimi vergilər çıxış edir. Məhz bu səbəbdən də vergilərə iqtisadi tənzimlənmənin əsas aləti kimi baxılır.

Büdcə gəlirlərinin vergi aləti vasitəsilə tənzimlənməsi bir çox üsullarla həyata keçirilsə də, burada əsas məqsəd büdcənin xərc və gəlirlərini balanslaşdırmaqdır. Vergi tənzimlənməsinin məqsədi və məzmunu vergi sisteminin əsas tənzimləmə funksiyasına uyğun olaraq müəyyən olunur. Obyektiv baxış bucağından, bu prosesin həyata keçirilməsi zəruridir və prosesin nəticəsi tətbiq edilən üsulların iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinə hansı dərəcədə adekvat olmasından asılıdır.

İqtisadi inkişafı sürətləndirmək və böhrandan uğurla çıxmaq üçün hər bir ölkə dövlətin iqtisadiyyata təsir mexanizmində mövcud olan bütün üsullardan istifadə edir. II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə iqtisadiyyatın dövlət

tənzimlənməsinə və bu prosesdəki məlumatların roluna diqqət yetirən üç əsas iqtisadi inkişaf modeli istifadə edilmişdir (Məmmədov F.Ə.və başqaları, 2010).

Birinci model “liberal” model hesab olunur ki, bu modeldən ABŞ və Böyük Britaniyada geniş istifadə olunur. “Liberal” modelin əsas xarakterik xüsusiyyəti onunla izah olunur ki, hökumətlər iqtisadi subyektlərə çox az çərçivədə (minimum səviyyədə) təsir göstərir, digər hallarda isə iqtisadi subyektlərin sərbəst fəaliyyətinə güvənirlər. Burada diqqət çəkən əsas nüans vergi yığımlarının səviyyəsidir. Belə ki, tətbiq olunan vergi yığımlarının həcmi dövlətin özünəməxsus olan funksiyalarını həyata keçirmək üçün tələb olunan xərcləri miqdarına uyğun olur. Başqa sözlə desək, dövlət sadəcə onun xərclərini qarşılaya biləcək həcmdə vergi yığımlarını iqtisadi subyektlərdən tələb edir ki, bu da kifayət qədər az vergi dərəcələri deməkdir.

“Planlı-inzibati iqtisadiyyat” adlanan ikinci modelin əsas xarakterik xüsusiyyətləri isə dövlətin iqtisadiyyata güclü təsir gücü ilə müəyyən olunur. Daha çox sosialist dövlətlərinə xas olan bu iqtisadi inkişaf modelində vergilərin rolu çox aşağı səviyyədədir.

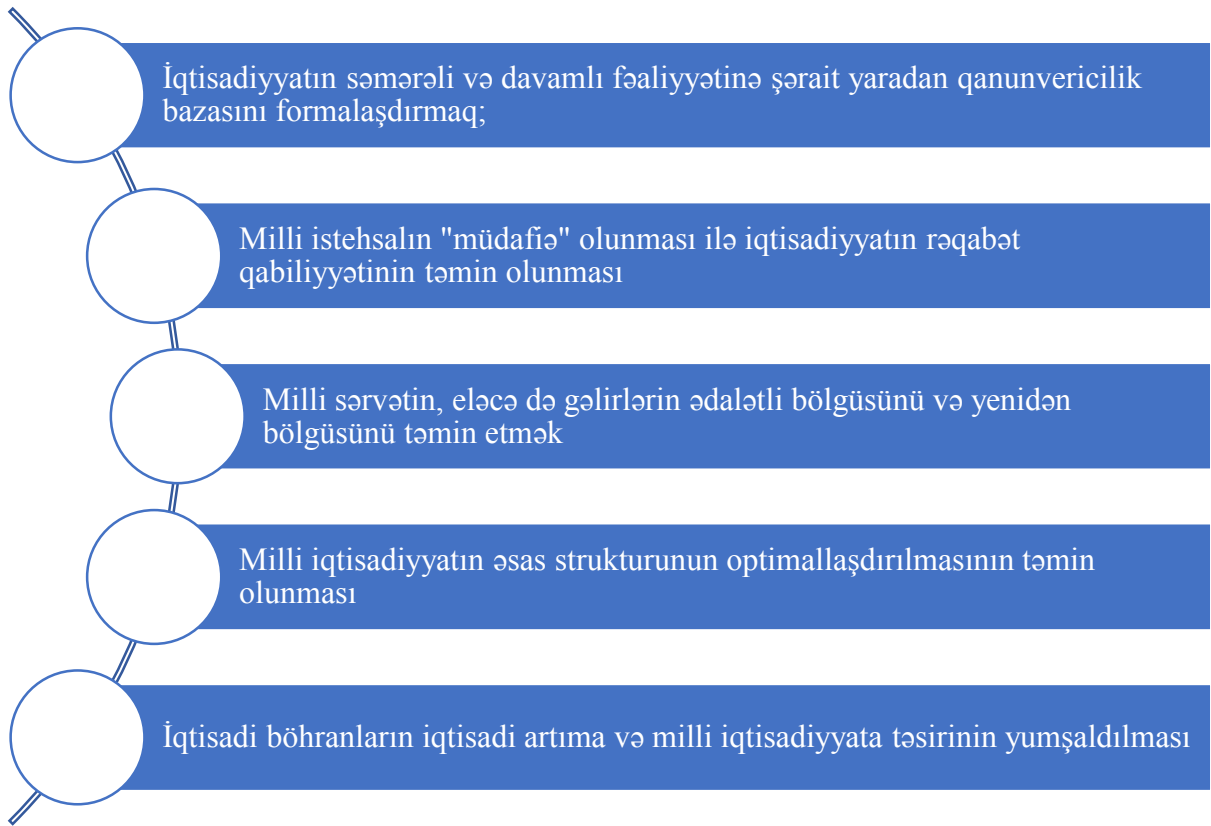
İqtisadi inkişafı təmin edən üçüncü modeli isə şərti qaydada “sürətli inkişaf strategiyası” adlandırmaq olar. Bəzi iqtisadi nəzəriyyələrdə bu modelin Yaponiyada İkinci Dünya Müharibəsindən dərhal sonra yaradıldığı qeyd olunur. Bu iqtisadi modelin əsas xarakterik xüsusiyyətləri biznes subyektlərinin mənfəətinə daha az vergi güzəştlərinin tətbiq olunması, onların innovasiya və investisiya fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması üçün vergi dərəcələrinin azaldılması ilə müşahidə olunmuşdur.

Qeyd etdiyimiz hər üç modelin sadəcə bir ortaq xüsusiyyəti vardır. Belə ki, ən liberal hesab edilən ABŞ və Böyük Britaniya kimi ölkələrdə də dövlətin iqtisadiyyata az da olsa müdaxiləsi, təsiri vardır. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi dövlətin ona məxsus olan iqtisadi funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədardır. Bu funksiyalardan əhəmiyyətinə görə seçilənləri aşağıdakı sxem vasitəsilə qeyd edək.

Dövlətin Sxem 1-də sadalanan funksiyaları vergitutma sahəsində həyata keçirilən tədirlərdən bu və ya digər dərəcədə asılıdır. İqtisadiyyatın dövlət

tənzimlənməsi üsullarını dolayı və birbaşa üsullara ayırmaq olar. Vergitutma sahəsində tətbiq edilən dolayı üsullar iqtisadi maraqların yaradılmasını və yaxud da ziddiyyət yaradan iqtisadi maraqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Qeyd olunan birbaşa üsullar isə daha çox hakim-sərəncamverici münasibətləri özündə əks etdirir.

Sxem 1: İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi funksiyaları

Mənbə: Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və Vergitutma, Bakı - 2010 (s.334) kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Məqsədindən və təyinatından asılı olaraq, vergi tənzimlənməsinin əsas üsullarının 4 qarşılıqlı əlaqə sahəsinə ayırmaq olar.

Sxem 2-də qeyd olunan bu üsulların əsas xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd edək (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010):

- Dövlət subsidiyalar, dotasiyalar, subvensiyalar, büdcə kreditləri, eləcə də transfertlər vasitəsilə yerli büdcələrin xərc və gəlir həcmələri arasında balansı formalaşdırır. Vergilərin müxtəlif büdcələrə daxil olması ilə bu balans tam qorunmuş olur.

- Vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi ilə dövlət innovasiya və investisiya fəaliyyətinə stimullaşdırıcı təsir göstərmiş olur.
- İnzibati təsir üsulları ilə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi güclənir. Bu üsullar sosialist dövlətlərində tətbiq olunur.
- Sanksiya tədbirləri isə vergidən yayınmaların çoxluq təşkil etdiyi dövrlərdə bu kimi halların aradan qaldırılması məqsədilə tətbiq olunur.

Sxem 2: Məqsədindən və təyinatından asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları

Mənbə: Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və Vergitutma, Bakı 2010 (s.335) kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Vergi ölkə iqtisadiyyatına yaradacağı təsirlərlə iqtisadi böhranların qarşısının alınmasında və ya ortaya çıxan böhranların aradan qaldırılmasında bir vasitə olma xüsusiyyətini də ortaya qoyur.

İqtisadi böhranlara qarşı vergi siyasətindən faydalanmaq və böhranların qarşısını almaq və ya aradan qaldırmaq üçün onların mahiyyəti araşdırılmalı və səbəbləri müəyyən edilməlidir. Xüsusilə, dünyada baş verən hadisələrlə birlikdə izlənən iqtisadi siyasətin və tədbirlərin qiymətləndirilməsi vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün vacibdir.

Birinci Dünya Müharibəsindən sonra klassik böhranların təsirlərini yüngülləşdirəcək və onları idarə edəcək qaydalar dünyada nisbətən böhransız bir böyüməyə və qarışıqlığın azalmasına səbəb oldu. Fransa, 1926 -cı ildə tətbiq etdiyi yeni vergilərlə gəlirlərinin artması nəticəsində inflyasiyanı dayandırdı. Lakin,

hiperinflyasiya Avstriya, Almaniya, Macarıstan, Polşa və Rusiyada meydana gəldi (Qasimov F., Əliyev T. və Nəcəfov Z., 2013).

1929-cu il dünya böhranından sonra ABŞ-da vergi endirimləri edildi və balanslaşdırılmış bir büdcə əldə olunmağa çalışıldı. Bununla birlikdə, hökumət xərclərində genişləndirici bir siyasət olmadığı üçün maliyyə siyasəti 1929 və 1930 -cu illərdə gözlənilmədiyi qədər təsirli olmadı.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Çin, Yunanıstan və Macarıstanda hiperinflasiya dövrü yaşandı. Xüsusilə 70 -ci illərin əvvəllərindən başlayaraq dünyada ciddi iqtisadi qeyri -sabitlik özünü göstərməyə başladı. Hətta inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində də milyonlarla insanı işsiz qoyan və aşağı inkişaf tempi yaradan böhranlar yaşanmışdır. İşsizlik ən inkişaf etmiş ölkələrdə yoxsulluğa səbəb olsa da, səfalətə səbəb olan böhranlar az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ortaya çıxmışdır (M. Lemanowicz., 2015).

Çili, Argentina, Braziliya, Nikaraqua, Peru, Polşa, İsrail və Yuqoslaviyada 1980 -ci illərdə hiperinflasiya dövrləri yaşandı. Daha sonra Meksika, Cənub -Şərqi Asiya və Rusiya böhranları ortaya çıxdı və bu böhranlar Braziliya, Argentina və digər Latin Amerikasını ölkələrini də təsir etdi. Argentinada vergi yoxlamaları sərtləşdirildi və bütün Latin Amerikasını ölkələrində vergi islahatları həyata keçirildi (M. Lemanowicz., 2015).

İsraildə xüsusi bir qanunla vergi yığılı ilin ortalarında başladı, Polşada vergi sistemi dəyişdirildi və Gəlir və Əlavə Dəyər Vergisi sistemi tətbiq edildi.

1990-cı illərdə Cənub-Şərqi Asiya və Latin Amerikasını ölkələrində global xarakter alaraq ortaya çıxan böhranlarda, ölkənin valyutasının həddən artıq qiymətləndirilməsi, xarici valyutaya tələbatın artması, xarici kapitalın ölkədən sürətlə getməsi spekulyativ maliyyə bazarındakı çaxnaşmanın yaranmasına böyük təsiri etmişdir (M. Lemanowicz., 2015).

Dünyada yaranmış böhranları aradan qaldırmaq üçün müxtəlif sabitləşdirmə proqramları həyata keçirilmişdir. Bunların əhəmiyyətli bir hissəsində vergi sistemlərindəki qaydalar və tətbiq olunan vergi siyasəti böyük bir yerə malikdir. Asiya böhranının əsas səbəbləri həddindən artıq xarici borclanma, bank sistemlərinə

qeyri-kafi nəzarət və valyuta məzənnəsindəki dalğalanmalardır. Dünya iqtisadiyyatında yaşanan qloballaşma nəticəsində böhran kapital hərəkətlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac olduğunu ortaya qoydu. Bu çərçivədə mobil portfel (passiv) investisiyalardan gələn gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi məsələsi ön plana çıxmışdır.

Braziliyada "səhmlər, istiqrazlar və bütün qiymətli kağızlar və buna bənzər investisiyalar" a 12 faiz vergi tətbiq olunur. Sərvət vergisi olan bu vergi ilə birja çökdü və bazar dayandı. Ancaq bir il ərzində bazar və birja yeni nizama uyğunlaşaraq işə başladı. Bu tənzimləməyə paralel olaraq vergi islahatları aparıldı və vergidən yayınmağa görə həbs cəzaları tətbiq edilməyə başlandı.

Latın Amerikasına ölkələrində ictimai kəsir və makroiqtisadi tarazlıq arasındakı əlaqələrə gəldikdə, islahat da daxil olmaqla siyasətin qiymətləndirilməsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir (Aktan C., 1994):

1. Vergi bazasının genişləndirilməsi üçün edilən vergi güzəştləri qısa müddətdə vergi gəlirlərini artırmır.
2. Dövlət investisiyaları cari xərclərdən daha asan azaldıla bilər.
3. Maliyyə sektorunda balanssızlığın ən əhəmiyyətli səbəbi, dövlət sektorunun maliyyə kəsirləridir.
4. Maliyyə institutlarında təşkilati islahatlar izlənilən siyasətin etibarlılığını artırır.
5. Sosial barışıq, sosial və iqtisadi proqramların müvəffəqiyyətli olması üçün ön şərtidir.
6. Maliyyə sektoruna təsirli nəzarət və nəzarət və dövlət banklarının özəlləşdirilməsinə ehtiyac yaranır.

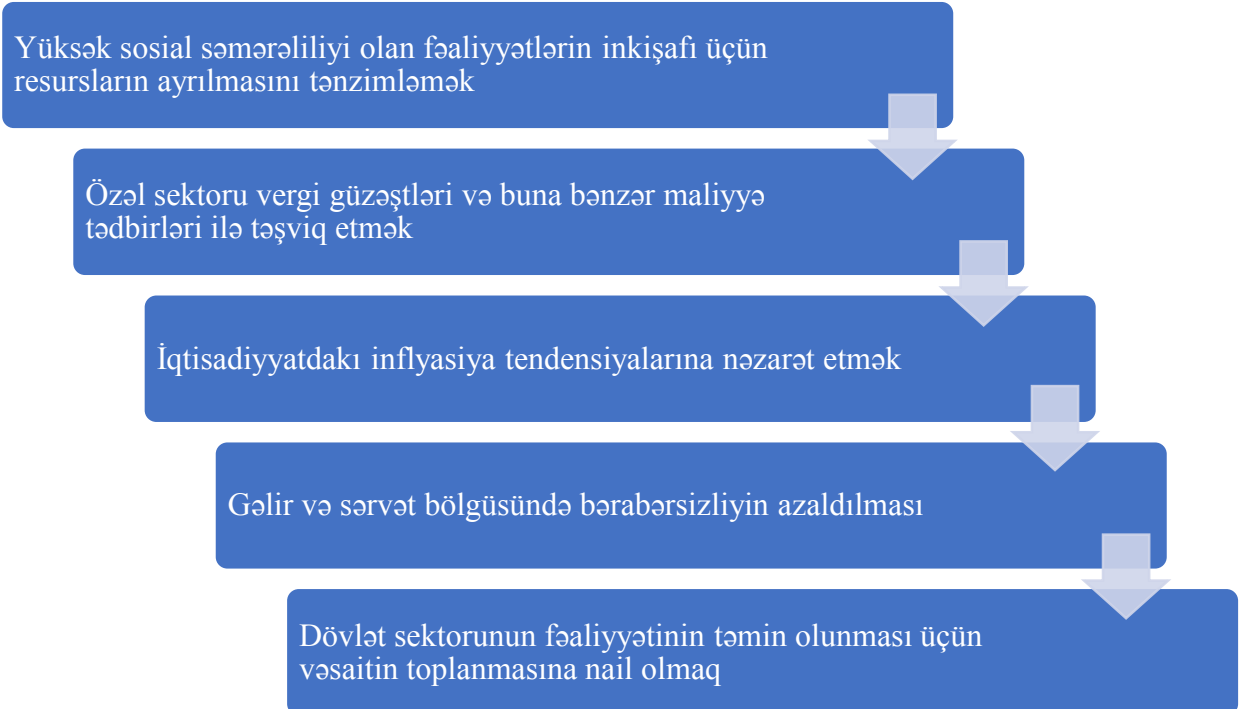
Bazar iqtisadiyyatı sistemində olan ölkələrin dövlət gəlirlərinin 70-95%-i vergi gəlirlərindən ibarətdir (Devrim, 1995: s. 149). Bu gün xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fiskal siyasət vasitələrindən biri olan vergi siyasəti çox təsirli bir vasitədir. İqtisadi artım və inkişaf bu gün həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlətin əsas makroiqtisadi məqsədlərindən biri hesab olunur. Lakin inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan inkişaf siyasətləri,

ölkələrin struktur xüsusiyyətlərinə (işsizlik, qiymət sabitliyi və s.) görə fərqlənə bilər. İnkişaf etməkdə olan bir ölkədə maliyyə siyasətinin əsas məqsədi sabit bir mühit təmin etməklə inkişafı təmin etməkdir.

Vergi siyasəti, inkişaf etmiş pul bazarı olmayan və daxili qaynaq çatışmazlığı ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ictimai resursları səfərbər etmək üçün əsas vasitədir. Vergilər həm birbaşa töhfələri, həm də nəzarət və təşviq baxımından dolayı təsirləri səbəbindən iqtisadi inkişaf üçün ən əhəmiyyətli maliyyə mənbəyidir. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi gəlirlərinin ÜDM -ə nisbətinin təxminən 15 faiz olduğunu nəzərə alsaq, vergi sistemində bəzi tədbirlərin görülməsi qaçılmazdır (Eker A. və Altay A., 1996).

- Vergi sisteminin mənbələrinin özəl sektordan dövlət sektoruna köçürülməlidir;
- Vergi sistemi resurslarının özəl sektor daxilində aşağı prioritetli istifadədən yüksək prioritetli istifadəyə köçürülməsi təmin edilməlidir.

Sxem 3: İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasətinin əsas məqsədləri

Mənbə: Esra Siverekli Demircan. Vergiləndirmənin Ekonomik Büyümə və Kalkınmaya Etkisi

Bu prinsiplərlə yanaşı, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasəti inkişaf üçün vacib bir maliyyələşdirmə vasitəsi kimi qeyri-sahibkarlıq gəlirlərinin səmərəli

vergiyə cəlb edilməsinə yönəlməli və istehsal və səmərəli investisiyalarla məşğul olan özəl sektora adekvat stimullar verməlidir.

XXI əsrdə dünyada müşahidə olunan ən əhəmiyyətli inkişaf siyasi, sosial və iqtisadi sahələrdə qloballaşma prosesidir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı, dünya ticarət həcminin artması və texnoloji sahədə, xüsusən də ünsiyyət, informasiya və nəqliyyat sahəsindəki sürətli inkişaf, qloballaşmanın əsas qüvvələri olmuşdur (Terzi, 2001: s. 149). Bu prosesdə ölkələrin vergi sistemləri bir çox dəyişikliklərə və inkişafə məruz qalmışdır. Vergi sistemlərindəki bu formasiyalar iqtisadi artım və inkişaf məqsədinə çatma üsullarına da təsir etdi. Bu kontekstdə vergitutma ilə iqtisadi artım və inkişaf arasındakı əlaqəni iki cəhətdən araşdırmaq mümkündür: gəlir vergisi və xərc vergisi.

Gəlir vergiləri iqtisadi mənbələrinə görə verginin toplanması prinsipi nəticəsində yaranan və gəlir və korporativ vergidən ibarət olan vergi maddələridir. Şəxsi gəlir və korporativ vergilər, xüsusilə iqtisadi inkişafın sonrakı mərhələlərində ümumi vergi sistemində əhəmiyyətli bir yerə sahibdir. Məsələn, cəmi mərkəzi hökumət gəlirlərində fərdi gəlir və korporativ verginin orta dərəcəsi 1993 -cü ildə inkişaf etmiş ölkələrdə 33.3% olduğu halda, inkişaf edən ölkələrdə bu nisbət ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq 21.6% ilə 23.8% arasında dəyişir (Ataç, 1999: s. 283).

Gəlir vergisi vergi ödəyicisinin şəxsi və ailə vəziyyəti nəzərə alınmaqla fiziki şəxslərin müəyyən bir dövrdə əldə etdikləri xalis gəlir və qazanc miqdarı üzərində hesablanan vergidir. Ölkədən ölkəyə dəyişə bilsə də, bu vergi adətən mütərəqqi tarifə əsaslanan birbaşa vergidir. Gəlir vergisi birbaşa, subyektiv vergilər arasında ən çox tətbiq olunan vergidir.

Gəlir vergiləri inkişafın maliyyələşdirilməsində istifadə olunan aparıcı vergilərdir. Dövlətin bu vergi növünü artırması fərdlərin qənaət və investisiyalarına əhəmiyyətli təsir göstərəcək. Ümumiyyətlə, vergilərin alıcılıq qabiliyyətinə təsirinin azalması ilə yanaşı, fiziki şəxslərin gəlirləri üzrə vergilərin artması kapital yığıma daralma təsir göstərir. Lakin əmanətlərin qeyri-adekvatlığının dövlət tərəfindən zorla aradan qaldırılması və iqtisadi artımı sürətləndirmək üçün istifadə edilməsi də

mümkündür. Bu təsir daha çox vergilərin istifadə sahəsinə aiddir. Xüsusilə az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergilərlə toplanan gəlirlərin investisiyalar deyil, cari xərclər üçün istifadə edilməsi ölkə iqtisadiyyatı baxımından mənfi təsirlərə səbəb ola bilər.

Gəlir vergisinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlər olmalıdır. Bunlar: (Eker və d., 1997: s. 236);

- Vacib tərəflər arasında savadlılığın artması,
- Ümumi praktikada sağlam və etibarlı bir mühasibat sistemində sahib olmaq,
- Vicdanlı və effektiv vergi idarəsi,
- Vergi əleyhinə harmoniya və anlayışa malik olmaq öhdəlikləri,
- Yüksək gəlirli təbəqələrdəki şəxslər, ağırlıqlarını və təsirlərini siyasi quruma yükləyərək vergi tənzimləmələrinə və təhlükəsizlik tədbirlərinə qarşı çıxmalıdırlar.

Yuxarıda qeyd olunan prinsiplərə uyğun olaraq edilən verginin ölkənin şərtləri nəzərə alınmaqla edilməsi vacibdir. Sözügedən mühitin və şərtlərin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə nə dərəcədə mövcud ola biləcəyini nəzərə alsaq, gəlir vergisinin səmərəli tətbiqində böyük çətinliklərin yaşanacağı aydındır. Xüsusilə bu inkişaf 1970-ci illərdən sonra özünü göstərməyə başladı. 1929-cu il Dünya İqtisadi Böhranından sonra həll təklifi olaraq irəli sürülən tələb tərəfli yanaşmaların 1970-ci illərdən sonra ortaya çıxan iqtisadi problemlərə həll yolları açmaması yeni iqtisadi siyasətlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Onlardan biri də təklif iqtisadiyyatı idi və bu istiqamətdə vergilərin azaldılması məsələsi ön plana çıxdı.

Vergi endirimlərinin iqtisadi artımı və səmərəliliyi artıracağına əsaslanan iqtisadiyyat tendensiyası, 1970-ci illərin sonlarında ortaya çıxan Təchizat İqtisadiyyatıdır. Bu illərdə Tələbli İqtisadiyyatın üzleşdiyi problemlərə bir həll olaraq vergi azaldılması siyasətini təklif edən Amerikalı İqtisadçı Arthur Laffer, vergi endirimləri nəticəsində ümumi bazar istehsalının və ümumi vergi gəlirlərinin artacağını iddia etmişdir (Aktan, 1994: s. 83). Müvafiq olaraq, vergi endirimləri, fərdlərə uzun müddətdə istehlak yerinə qənaət etməyi və boşluq yerinə çalışmağa imkan verərək vergi gəlirlərini və ümumi bazar istehsalını artırır. Vergi dərəcələrinin

aşağı salınması nisbi qiymətlərə müsbət təsir göstərəcək və nəticədə ümumi bazar məhsulu (ÜDM) artacaq.

Milli iqtisadiyyat baxımından vergi azalmaları ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqənin müsbət tərəflərini ortaya çıxarmaq üçün müxtəlif tətbiqlər edilə bilər. Bu təcrübələr yüksək gəlir vergisinin şəxsi qənaət və investisiyalara mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması istiqamətindədir. Xüsusilə, az inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiyaların artırılması təşviqləri ön plana çıxır.

İqtisadiyyatda dövlət sektorunun payının azalması özəl sektorun ödəməli olduğu vergilərin artması ilə yanaşı, həm dövlət sektoruna daha çox vəsaitin köçürülməsinə səbəb olur. Artan vergi yükü qarşısında iqtisadi vahidlər davranış modellərini dəyişə bilərlər. Vergilərin növü, dərəcəsi və məbləği; Xərclərə, qənaətlərə, işləmək istəklərinə, investisiya qərarlarına və vergi gəlirlərinə fərqli təsirlər yaradır. Bu çərçivədə vergi endirimlərinin yuxarıda sadalanan maddələrə fərqli təsirləri olacaq.

İqtisadiyyatın performansını təyin edən ən vacib amillərdən biri olan qənaət, inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemlərində adi gəlir kimi vergiyə cəlb olunur. Əmanətlərin gəlirliliyi aşağı olarsa, qənaət olunan məbləğ də azalır. Milli investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün milli əmanət dərəcələrinin kifayət qədər olmaması; iqtisadiyyatın performansını və artımını mənfi təsir edir (Ulusoy və Karakurt, 2002: s. 104).

Bir ölkədə iqtisadi artıma nail olmaq üçün qənaət nisbətini artırmaq lazımdır. Sosial və demoqrafik amillərdən əlavə qənaət səviyyəsinin aşağı olmasının ən əhəmiyyətli faktorlarından birinin vergi siyasətidir. Faiz, dividend və kapital mənfəəti kimi dəyərlərə vergi tətbiq edilməsi nəinki istehlakla müqayisədə qənaət xərclərini artırır, həm də fərdi üstünlükləri mənfi təsir edir. Qənaət xərclərini istehlakla müqayisədə azaldan vergi endirimi, kapital yığımını sürətləndirir; istehsalın, milli gəlirin və məcmu tələbin artmasına səbəb ola bilər.

Vergi endirimləri ilə investisiyalar arasındakı əlaqə birbaşa iqtisadi artımla əlaqədardır. Bu çərçivədə vergi endirimlərinin investisiyalara təsirləri üç əsas kateqoriyada təhlil edilə bilər. Bunlar (Maliyyə İnstitutunun Konfransları, 1980: s. 59):

- Vergi güzəştləri vergi qənaətini təmin etməklə istifadə olunan gəliri artırmaqla və investisiyanın dəyərini azaltmaqla investisiya gəlirliliyini artırır.
- Vergi güzəştləri vergitutma üçün ayrılan vəsaitlərin sərbəst buraxılmasını və investisiyaya çevrilməsini təmin etməklə investisiyaların maliyyələşdirilməsini asanlaşdırır.
- Vergi güzəştləri investisiyaların həcmi genişləndirir.

Hər bir ölkədə inkişaf hərəkatının əsas elementlərindən biri sayılan investisiyaların vergi güzəştləri ilə dəstəklənərək artırılması iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Bu kontekstdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məşğulluğun artırılması, təhsil, səhiyyə xidmətlərində səmərəliliyin təmin edilməsi və s. üçün investisiyalara vergi güzəştləri təmin etmək lazımdır.

1.2. İnnovasiya prosesləri və investisiya fəaliyyəti vergi tənzimlənməsinin obyekt kimi

İnvestisiya dedikdə, sosial səmərə və yaxud da gəlir əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və başqa fəaliyyət növlərinə qoyulan maliyyə vəsaitlərinin məcmusu başa düşülür. İnvestisiyanın əsasında dayanan maliyyə vəsaitlərinə isə əsaslı pul qoyuluşları, kreditlər, səhmlər, qiymətli kağızlar, məqsədli bank əmanətləri aid edilir.

İnvestisiya fəaliyyəti isə investorların hər hansısa bir sahibkarlıq fəaliyyətinə qoyduqları maliyyə vəsaitləri ilə əlaqədar həyata keçirdikləri bütün əməliyyatların məcmusundan ibarətdir. Maliyyə aktivlərinə qoyulan investisiyalar qiymətli kağızlara və başqa maliyyə aktivlərinə (ssudalara, başqa müəssisələrin nizamnamə fondlarına və s.) qoyuluşları ehtiva edir. Onlar ölkə və xarici maliyyə aktivlərinə investisiyaları birləşdirir.

İnvestisiya müasir iqtisadiyyatda mühim rol oynayır. Belə ki, iqtisadi baxımdan yüksək inkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-nin həcmində investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmi 45-50% təşkil edir (<https://aydinoghlu.wordpress.com/2017/07/08/investisiya-n%C9%99dir-v%C9%99-onun-mahiy%C9%99ti/>). Məhz bu səbəbdən də hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi

investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmi ilə müəyyən olunur. İnvestisiya ilə əsas makroiqtisadi göstəricilərdən olan ÜDM arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Belə ki, müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda tez-tez qarşılaşdığımız investisiya multiplikatoru anlayışı investisiya qoyuluşlarının həcmi ilə ÜDM-in səviyyəsi arasındakı əlaqəni xarakterizə edir.

Dünya ölkələrinin praktikasına nəzər salsaq görürük ki, investisiya iki əsas formada fərqləndirilə bilər:

1. Birbaşa investisiyalar;
2. Portfel investisiyalar.

Real investisiyalar kimi tanınan birbaşa investisiyalar kapitalın xidmət, ticarət, sənaye və digər bu kimi sahələrdə yerləşdirilməsini özündə ehtiva edir. Portfel investisiyalar dedikdə isə istiqrazlara, səhmlərə və digər qiymətli kağızlara edilən investisiyalar başa düşülür.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında belə bir fikrə gəlmək olar ki, investisiya iqtisadi səmərə əldə etmək məqsədilə uzunmüddətli dövr üçün kapital qoyuluşlarını özündə ehtiva edir. Başqa sözlə ifadə etsək, investisiya qoyuluşları sırf mənfəət əldə etmək məqsədilə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə qoyulmuş pul vəsaitləridir.

İnvestisiya iqtisadi fəaliyyət növlərini də stimullaşdırır. Əgər yığım prosesinin sürətlənməsi iqtisadiyyata mənfi təsir göstərərək gələcək dövrlərdə iqtisadi böhranların yaranmasına yol açırsa, investisiya fəaliyyəti bunun əksinə olaraq iqtisadiyyatı stimullaşdırır.

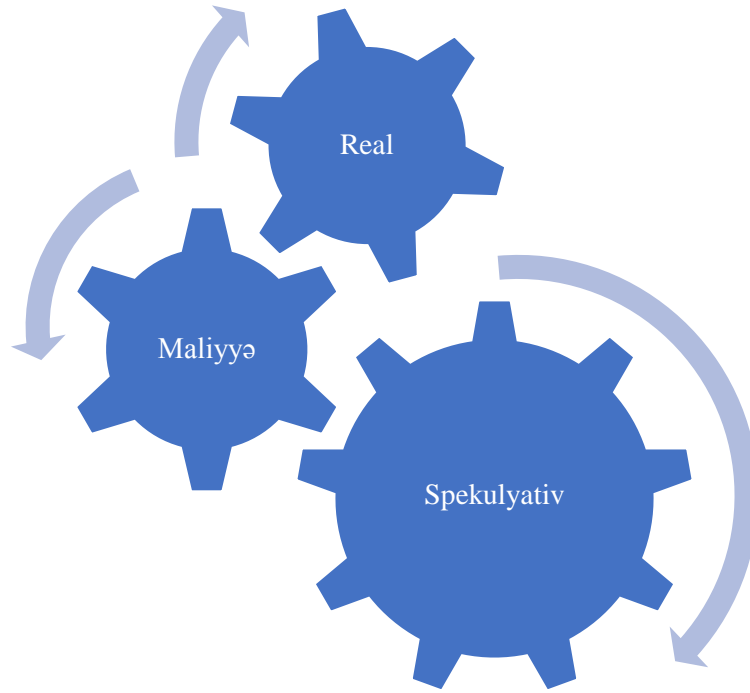
İqtisadi ədəbiyyatlarda investisiyanın 3 əsas növünü xüsusilə fərqləndirirlər.

Sxem 4-dən də görüldüyü kimi, innovasiyanın real, maliyyə və spekulyativ növləri mövcuddur.

Real investisiyalar dedikdə, müxtəlif formalarda real kapitalın alışı prosesi başa düşülür. Bura əsas fondların təmiri ilə əlaqədar investisiya qoyuluşları, eləcə də qeyri-maddi aktivlərə vəsait qoyuluşları aid edilə bilər. maliyyə investisiyaları dedikdə isə, dolaylı üsullarla kapitalın maliyyə aktivləri vasitəsilə alışı prosesi başa düşülür. Spekulyativ investisiyalar dedikdə isə aktivlərin qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində həmin aktivlərin əldə olunmasına qoyulmuş maliyyə vəsaitləri başa

düşülür. Məsələn, hansısa bir valyutanın, qızılın və yaxud da digər qiymətli kağızların qiymətinin düşməsi (lakin gələcəkdə qalxma ehtimalının yüksək olması) nəticəsində həmin aktivlərin əldə olunmasına qoyulmuş pul vəsaitləri spekulyativ investisiyanın əsasında dayanır.

Sxem 4: İntestisiyanın növləri

Mənbə: <https://aydinoghlu.wordpress.com/2017/07/08/investisiya-nedir-ve-onun-mahiyyeti/>

Real investisiyalar dedikdə, müxtəlif formalarda real kapitalın alışı prosesi başa düşülür. Bura əsas fondların təmiri ilə əlaqədar investisiya qoyuluşları, eləcə də qeyri-maddi aktivlərə vəsait qoyuluşları aid edilə bilər. maliyyə investisiyaları dedikdə isə, dolaylı üsullarla kapitalın maliyyə aktivləri vasitəsilə alışı prosesi başa düşülür. Spekulyativ investisiyalar dedikdə isə aktivlərin qiymətlərinin dəyişməsi nəticəsində həmin aktivlərin əldə olunmasına qoyulmuş maliyyə vəsaitləri başa düşülür. Məsələn, hansısa bir valyutanın, qızılın və yaxud da digər qiymətli kağızların qiymətinin düşməsi (lakin gələcəkdə qalxma ehtimalının yüksək olması) nəticəsində həmin aktivlərin əldə olunmasına qoyulmuş pul vəsaitləri spekulyativ investisiyanın əsasında dayanır.

İnnovasiya anlayışı, başqa sözlə desək, “yenilik” çox fərqlidir, daha çox tətbiqinizdən asılıdır. Məsələn, şirkətlərin uğuru artan gəlirlər, yeni bazarlara çıxış,

artan mənfəət və digər üstünlüklər deməkdir. Müxtəlif innovasiya imkanları arasında, yəni məhsul və ya proses innovasiyaları ilə əlaqəli olanlar texnoloji yeniliklər kimi tanınır. Digər innovasiya növlərinə yeni bazarlar, yeni biznes modelləri, yeni proseslər və təşkilati üsullar daxil ola bilər. İnsanlar tez-tez yenilik proseslərini və innovasiyanı davamlı inkişaf və bu məsələ ilə bağlı proseslərlə qarışdırırlar.

Innovasiya terminini iqtisadiyyata gətirən Şumpeter yenilik ifadəsini aşağıdakı formada qeyd edirdi:

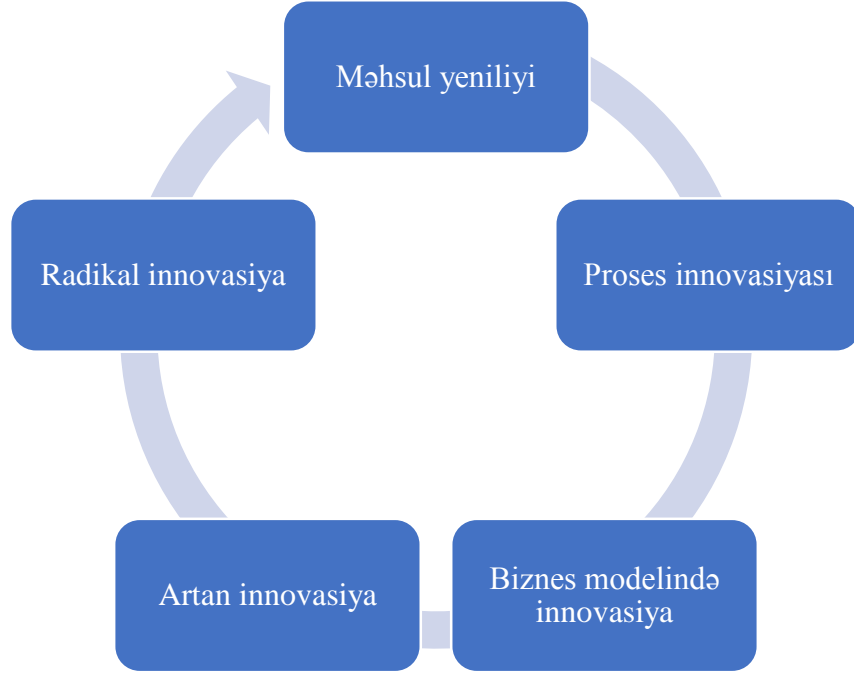
1. Yeni məhsulların yaradılması və yaxud da mövcud olan məhsulun keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi;
2. İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorları üçün yeni proseslərin yaradılması;
3. Xammal və yaxud da müxtəlif digər amillər üçün yeni tədarük mərkəzlərinin aşkar olunması;
4. Təşkilatlanmadakı dəyişmələrin reallaşdırılması.

Innovasiya müxtəlif növlərdə təzahür edə bilər. Belə ki, aşağıdakı sxemdə innovasiyanın əsas növləri əhatəli şəkildə izah olunur.

Sxem 5-dən də görüldüyü kimi, məhsul yeniliyi innovasiyanın innovasiyanın əsas növlərindən biri hesab olunur. Belə ki, bazara yeni məhsulun təqdim olunması artıq innovasiyanın uğurlu həyata keçirildiyini göstərir.

Proses innovasiyası dedikdə isə məhsul istehsalı prosesində yarana biləcək yenilikləri özündə ehtiva edən innovasiya növü başa düşülür. Biznes modeli innovasiyası bazara məhsul və ya xidmət modelinin təklif edilməsi deməkdir. Bu, məhsulda və ya istehsal prosesindən marketinq metoduna qədər dəyişiklikləri nəzərdə tutmur. Artan innovasiya kiçik, lakin davamlı məhsul və ya məhsul xətti inkişaflarını əhatə edir. Tipik olaraq, istehlakçı bildirişləri kiçik təkmilləşdirmələrdir və məhsulun biznes və ya istehlak modelini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmir. Radikal innovasiya məhsul və ya xidmətin istehlakında kəskin dəyişiklik deməkdir. Bu, tez-tez mövcud biznes modelini dəyişdirən bazar segmentinə yeni bir paradigma gətirir.

Sxem 5. İnnovasiyanın növləri

Mənbə: <https://markzone.az/>

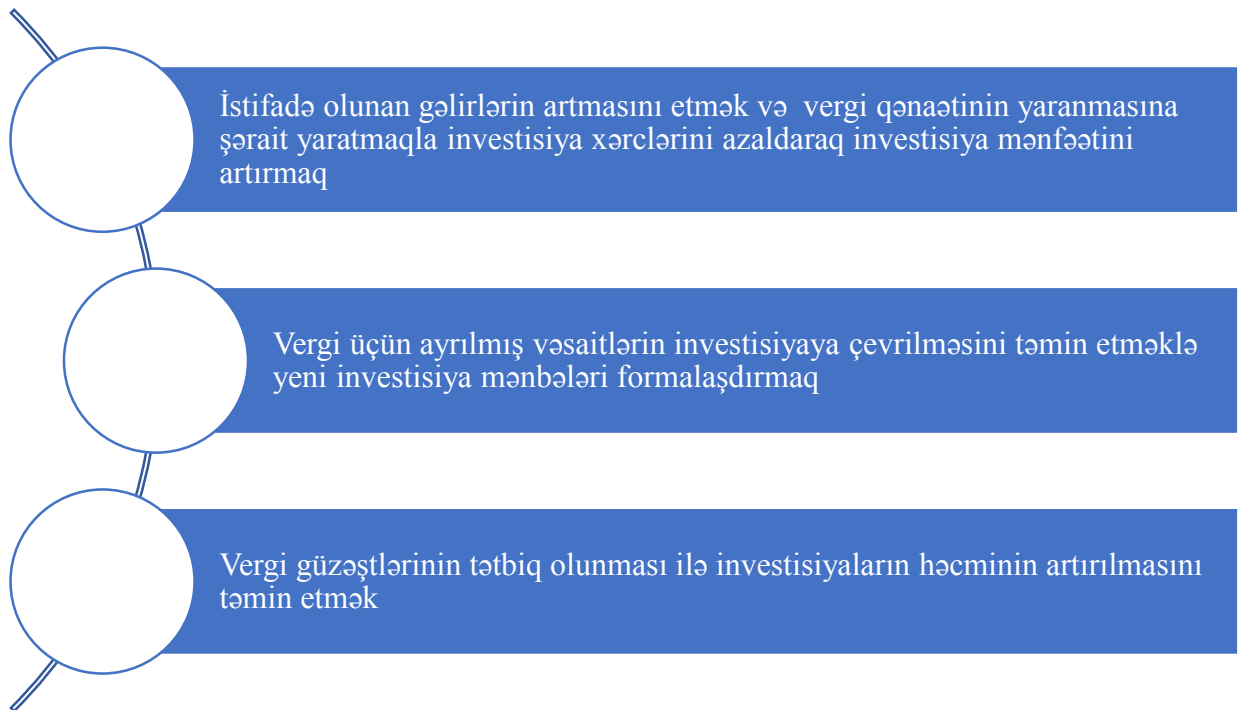
Vergi mexanizmi investisiya mühitinə əsaslı təsir edən faktorlardan biridir. Belə ki, vergi dərəcələrin yüksək səviyyədə tətbiq olunması ölkə iqtisadiyyatında mövcud investisiya fəaliyyətinin qarşısını kəsməklə onu məhdudlaşdırır. Lakin, bütün bu qeyd olunanlarla yanaşı, son dövrlərdə investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafına şərait yaratmış, eyni zamanda da ÜDM-in artım tempinin yüksəldilməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Əsas kapitalla istiqamətlənmiş investisiyaların tərkibinə diqqət yetirsək, görürük ki, vəsaitlərin ən böyük hissəsi tikinti, sənaye, ictimai iaşə, eləcə də topdan və pərakəndə satış fəaliyyətlərinə yönəldilmişdir (Musayev A.F., 2015).

Vergi dərəcələrinin yumşaldılması, başqa sözlə vergi güzəştlərinin tətbiq olunması insanların investisiya qərarları üzərində çox ciddi düşünməsinə şərait yaradır. Vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində investisiya mühitinin sürətli inkişafı yeni iş yerlərinin açılmasına, əhalinin məşğulluğunun artmasına şərait yaradır ki, bu da iqtisadi inkişafın əsas göstəricilərindən biri kimi qeyd olunur. Amerika iqtisadçılarının apardıqları araşdırmanın nəticəsi kimi qeyd edə bilərik ki, aşağı vergi dərəcələri əməyə olan təklifi artırmaqla yanaşı, eyni zamanda da illegal iqtisadi fəaliyyət sahələrinin azaldılmasına əsaslı təsir göstərir. Eyni zamanda da həm inkişaf

etmiş ölkələrdə, həm də inkişafda olan ölkələrdə vergi güzəştlərinin tətbiq olunması iqtisadi artımın stimulverici aləti kimi çıxış edir.

Vergi tənzimlənməsinin əsas üsullarından hesab olunan vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi vergitutmanın çevikliyini, vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Vergi güzəştləri nəticəsində investisiya proseslərinin sürətlənməsi, eləcə də xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasının təmin olunması son nəticədə iqtisadiyyatın strukturunun yenidən formalaşmasına əsaslı dərəcədə təsir göstərir (Musayev A.F., 2015).

Sxem 6: İnvestisiya ilə vergi mexanizmi arasındakı əlaqə

Mənbə: P.Q.Rzayev. Vergi Tənzimlənməsi Mexanizminin Stimullaşdırıcı Rolunun Artırılması İstiqamətləri. Azərbaycan Vergi Xəbərləri. 2011

İnvestisiya ilə vergi mexanizmi arasında əlaqə bilavasitə iqtisadi artımla əlaqədardır. Bu səbəbdən də investisiya mühiti ilə vergi mexanizmi arasındakı əlaqənin təhlili üç əsas istiqamətdə aparılmalıdır. Həmin istiqamətlərlə sxem 6-da tanış ola bilərik.

Əldə olunmuş gəlirlərdən yığılmış vergilərə tətbiq olunan güzəştlər, vergi dərəcələrinin azaldılması, vergi azadolmalarının tətbiqi və bir sıra istisna halların formalaşması iqtisadi inkişafa və artıma təsir edən əsas faktorlardan biridir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu cür vergi güzəştlərinin tətbiq olunması vergilərin investisiya

mühitinə neqativ təsirlərini aradan qaldırır. Vergi mexanizminin köməkliyi ilə vergi ödəyicilərinin istehlakında azaltmaların yaradılmasını təmin etmək, bunun nəticəsində isə yığılan vəsaitin investisiyaya çevrilməsini təmin etmək son nəticədə iqtisadi artımın həcminə pozitiv təsir göstərir.

Hər bir ölkə öncədən planlaşdırdığı investisiya layihələrini həyata keçirtmək məqsədilə vergi mexanizmlərində müxtəlif dəyişikliklər tətbiq edə bilər. Vergi güzəştlərinin tətbiq olunmasının da ən əsas məqsədi xarici investisiyaların birbaşa ölkəyə gəlməsinə şərait yaratmaqdır. Vergi mexanizmində tətbiq edilən belə güzəştlər regionlar arasında gəlirlərin bərabər bölüşdürülməsinə də müsbət təsir edir.

Vergi güzəştlərinin tətbiq olunması illər keçdikcə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Belə ki, vergi güzəştlərinin tətbiq olunması müəssisə və təşkilatlarda yığılması nəzərdə tutulan vergi məbləğlərinin azalmasına səbəb olur ki, bu da müəssisə və təşkilatların vəsaitlərinin öz əllərində qalmasına və yeni istehsal sahələrinə yatırımlar etməsinə şərait yaratmış olur. Son nəticədə yeni istehsal sahələri yaranır, məşğulluq səviyyəsi təmin olunur, işsizlik müəyyən dərəcədə azalır, istehsal sürətlənir, əhalinin sosial rifahı nisbətən təmin edilmiş olur ki, bütün bunlar da iqtisadi inkişafın və artımın yüksək sürətlə inkişafını göstərir (A.F.Musayev, 2015).

İqtisadi aspektdən əsaslandırılmış vergi güzəştlərinin tətbiq olunması ilə həyata keçirilən vergi siyasəti rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının yaranmasına, innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına, eləcə də modernləşdirilmiş texniki proseslərin istehsala cəlb olunması nəticəsində yaranmış əlavə xərclərin ödənilməsinə təmin etməyə imkan verir.

Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, tənzimlənmə məqsədilə vergi güzəştlərinin tətbiq olunması müxtəlif prinsiplər üzrə həyata keçirilir (P.Q.Rzayev, 2011):

- Vergi güzəştləri yalnız və yalnız dövlətin investisiya proqramlarının eləcə də dövlətin tələb etdiyi istehsal həcmində ödənilməsinə təmin edən biznes subyektlərinə tətbiq olunur;

- Vergi güzəştlərindən istifadə edən təsərrüfat subyektləri dövlətin bu sahədə maraqlarına zidd fəaliyyət göstərməməlidir;
- Vergi güzəştlərinin tətbiq olunması mexanizmi seçim xarakteri daşımamalıdır;
- Vergi güzəştlərinin tətbiq olunması prosesinin qanunvericilik bazası formalaşdırılmalı və qanunla tənzimlənməlidir.

İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirilən ən effektiv vergi tənzimləmə üsullarından biri də investisiya vergi kreditidir. Kreditin təklif olunduğu investisiya istiqamətləri kimi aşağıdakılar çıxış edir (P.Q.Rzayev, 2015):

- İxrac prosesini əvəz etmə gücündə olan istehsal sahələri;
- Elmi-tədqiqat, eləcə də təcrübə-konstruktor işlərinin uğurla davam etdirilməsi üçün tələb olunan avadanlıqlar;
- Texniki informasiya sistemləri, sənaye robotları kimi iqtisadi ehtiyacların ödənilməsini təmin edən avadanlıqlar.

Yuxarıda sadalanan istiqamətlərə investisiya kreditlərinin verilməsi bu sahənin operativ fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Lakin bu tip investisiya kreditlərinin həcmnin böyük olması həmin kreditlərin verilməsi üçün vergi kredit müqaviləsinin hüquqi təminatının olması əsas şərtidir. İqtisadçılar belə güman edir ki, dövlətin investisiya vergi kreditləri ilk növbəti daxili tələbatı ödəmək və ixrac potensialı olan istehsal sahələrinə tətbiq olunmalı, bu sahələrin inkişafı digərləri ilə müqayisədə daha sürətli baş tutmalıdır.

1.3. Vergi tənzimlənməsi innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas aləti kimi

Vergi tənzimlənməsi innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında mühim rola malikdir. Belə ki, tətbiq olunan vergi güzəştləri müəssisələrin daha az vergi ödəməsinə və bunun nəticəsində də daha çox maliyyə resurslarına sahib çıxaraq əldə etdikləri vəsaitlərin yenidən investisiya etmələrinə səbəb olur. Xüsusilə də mənfəət vergisində istiqamətində tətbiq edilən güzəştlər innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında əvəzedilməz rol

oynayır. Çünki müəssisələrin ödədiklərinin vergilərin siyahısında mənfəət vergiləri ilk yeri tutur. Mənfəət vergilərinə tətbiq olunan vergi güzəştləri Respublikamızda da geniş vüsət almışdır. Belə ki, Azərbaycanda investisiya təşviqi sənədinə malik olan hər bir sahibkar həmin sənədə sahib olduğu gündən 7 il müddətində əldə etmiş olduğu mənfəətin 50 faizi həcmində mənfəət vergisindən azaddır (Məmmədov Ə., Seyfullayev İ. və Yusifov C., 2015: s. 67).

Məlum olduğu kimi, vergilərin iki əsas funksiyası- fiskal və tənzimləyici funksiyaları xüsusilə fərqləndirilir. İqtisadi nəzəriyyələrdə verginin əsas funksiyaları ilə əlaqədar fikirlərə nəzər yetirsək, görürük ki, verginin tənzimləyici funksiyası onun fiskal funksiyası ilə müqayisədə daha üstün rola malikdir. Verginin tənzimləyici funksiyasının onun fiskal funksiyasından üstün olmasının əsas səbəbi kimi sahibkarların əsas hərəkətverici qüvvəsi olan iqtisadi resursların yenidən istehsalə cəlb edilməsi və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə yeni investisiyaların yatırılması ilə əlaqədar olması göstərilir. Buradan belə bir qənaətə gələ bilərik ki, mənfəətdən vergilərin tutulması kapital qoyuluşlarının əsas strukturuna və istiqamətlərinə, eləcə də investisiya proseslərinə çox mühim təsir göstərəcəkdir (Qasimov F., Əliyev T. və Nəcəfov Z., 2013).

Mənfəət vergisinin innovasiya və investisiya fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi bütün dünya ölkələrində öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Belə ki, inkişaf etmiş güclü iqtisadiyyatlara sahib nəhəng ölkələr belə mənfəət vergisini tənzimləməklə, müxtəlif vergi güzəştləri və azadolmaları tətbiq etməklə innovasiya və investisiya mühitini stimullaşdırmağa çalışır. Buna əyani misal olaraq, Amerikada son prezident seçkilərindən dərhal sonra hakimiyyətə yeni gəlmiş hökumət mənfəət vergi dərəcələrinin güzəştli şərtlərlə tətbiq edilməsi üzrə hazırladıqları vergi planlarını həyata keçirməyi əsas məqsəd kimi dövlətin qarşısına qoymuşdur. Başqa sözlə ifadə etsək, iqtisadi artıma xidmət edən bu vergi islahatı ABŞ biznesinə və onun əsas iştirakçlarına, biznesmenlərə əldə etdikləri mənfəəti daha çox saxlamağa şərait yaradır. Tətbiq olunan bu plan hər bir gəlir səviyyəsində vergiyə cəlb olunan biznesmen üçün daha aşağı dərəcəli vergilərin ödənməsini təmin edir, korporativ vergi dərəcələrini azaltmaqla vergi qaydalarını bir xeyli

sadələşdirmiş olur. Amerikalı biznesmenlərin aşağı vergi dərəcələrini ödəmələri onların əlində daha çox maliyyə vəsaitinin qalmasına, həmin vəsaitlərin isə digər sahələrə tətbiq edilərək yeni istehsal sahələrinin inkişafına şərait yaradır. Nəticədə işsizlik faizi azalır, məşğulluq əvvəlki müqayisədə bir xeyli təmin olunur, əhalinin və biznesin sosial rifahı inkişaf etmiş olur.

Amerikanın dünyaca məşhur nəşrlərindən olan The Wall Street jurnalının müxbiri olan Nina Trentmanın qeyd etdiklərinə əsasən deyə bilərik ki, ABŞ-da özəl müəssisələrin ödədikləri aşağı səviyyəli korporativ vergilər innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına xidmət edir. İllər öncə ABŞ-da korporativ vergi dərəcələrinin 35% həcmində olmasına baxmayaraq, Donald Trump dövründə bu vergi dərəcələri 15%-ə qədər azaldılmaqla innovasiya və investisiya mühitinin inkişafı üçün stimul yaradılmışdır. ABŞ vergi sistemində diqqət çəkən digər bir məqam isə onunla xarakterikdir ki, Donald Trump hakimiyyətindən sonra prezidentliyə gələn Jo Bayden də eyni siyasəti davam etdirərək korporativ vergi dərəcələrini diqqətdə saxlayır, bu vergilərin mümkün olduğu qədər azaldılmasını təmin etməklə innovasiya və investisiya yatırımlarının artırılmasına nail olmağa çalışır.

Son onillikdə tətbiq edilən vergi islahatlarının əsas məqsədi innovasiya və investisiya fəaliyyətində stimulun yaradılmasını təmin etmək, eyni zamanda da ölkədəki mövcud vergi sistemində sadəliyin, ədalətliliyin, eləcə də səmərəliliyin artırılmasını təmin etmək, investorlar qarşısında yaranmış süni manelərin aradan qaldırılması üçün müxtəlif tədbirlərin görülməsini təmin etməkdir. Hər bir ölkədə qəbul olunmuş vergi sisteminin innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyətinə məhdudlaşdırıcı təsir göstərməsi, eləcə də əhali yığımlarının mövcud səviyyəsinin azalmasına təsir etməsi yeni vergi islahatlarının keçirilməsi üçün zərurət olduğunu aşkarlamışdır. Məsələn, 1986-cı ildə ABŞ-da tammiqyaslı vergi islahatlarının keçirilməsindən daha öncə əhalinin ictimai rəyi öyrənilmiş və məlum olmuşdur ki, sorğuda iştirak edənlərin 70%-i ölkədə mövcud olan vergi yükünün bölüşdürülməsindən narazıdır. Bunun nəticəsində də 1986-cı ildə ABŞ iqtisadiyyatında əsaslı vergi islahatları həyata keçirilmişdir.

Vergitutma islahatları aparılarkən diqqət çəkən əsas məqam onunla xarakterikdir ki, islahatlar daim vergi dərəcələrinin azaldılmasını və güzəştlərinin tətbiq olunmasını təmin edir. Çünki böhran və ya tənəzzül dövründə vergi qanunvericiliyində dəyişikliklərin edilərək vergi dərəcələrinin artırılması vəziyyəti bir qədər də çətinə salacaq, vergidənyayınma hallarının həcmi sürətlə artıracaqdır. Məhz bu səbəbdən də vergi islahatları həyata keçirilərkən nəzərə alınan ən əsas məqam tətbiq olunacaq yeni vergi güzəştləri nəticəsində büdcə daxilolmalarının səviyyəsi dövlətə məxsus olan funksiyaların həyata keçirilməsi üçün tələb olunan xərcləri ödəməyə imkan versin.

İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas məqsədi bu sahədə yaranmış problemlərin həllinə nail olmaqdır. Belə ki, vergitutma sahəsində yaranmış müxtəlif problemlər innovasiya və investisiya fəaliyyətinə əsaslı təsir göstərməklə iqtisadi artımın qarşısını alır. Məhz bu səbəbdən də dünya ölkələri bu sahədə yaranmış problemlərin ən qısa müddətdə həll olunmasına səy edirlər. vergi islahatlarının keçirilməsini zəruri edən əsas problemlərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik (A.F.Musayev, 2015):

- Vergi siyasətinin yenidən təhlil olunaraq dəyişdirilməsi fikrinə vaxtında gəlinməməsi;
- Vergi eksperimentinin həyata keçirilməsi istiqamətində olan boşluqlar;
- Vergi eksperimentinin əsas məzmununun düzgün müəyyən olunmaması və yaxud da eksperimentin gedişatı prosesində zəruri olan dəyişikliklərin vaxtında edilməməsi;
- Mövcud vəziyyətin düzgün qiymətləndirilməməsi, eləcə də vergi bağlı müxtəlif maliyyə-təsərrüfat sənədlərinə yanlış düzəlişlərin edilməsi və s.

Yuxarıda qeyd olunan problemlərin vaxtında müəyyən olunması, araşdırılması və araşdırmanın nəticə olaraq vaxtında vergi islahatlarına gedilməsi innovasiya və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında mühim alət kimi çıxış edəcəkdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ SİSTEMİNDƏ İNNOVASIYA PROSESLƏRİNİN VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində innovasiya proseslərinin tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün innovasiyanın təşviq edilməsi və qorunması əsas hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur. Milli iqtisadiyyatda rəqabət gücünün və qabiliyyətinin yüksəldilməsi, innovasiya potensialının artırılması üçün müxtəlif tədbirlər görülmüşdür. Bu məqsədlə dünya iqtisadiyyatına daha sürətli inteqrasiyanın təmin edilməsi, həmçinin global iqtisadi təsərrüfatda bütünlüyün səmərəli şəkildə təşkilinə nail olmaq hədəflənmişdir. Bütün bunlar uzunmüddətli perspektivdə ölkə ərazisində daha sürətli sosial və iqtisadi inkişafın əldə edilməsindən ibarətdir. Qeyd edilənlərə ölkədə mövcud olan iqtisadi potensialın möhkəmləndirilməsi, habelə resurslardan istifadə nəticəsində potensialın effektiv formada reallaşması aiddir. Bundan başqa qeyri-neft sektorda problemlərin daha səmərəli və effektiv şəkildə həll edilməsi və əldə edilən inkişaf nəticəsində neftdən olan asılılığın minimuma endirilməsi, müxtəlif resurslara və potensiala sahib olan regionlarda mövcud gücün tam və səmərəli şəkildə istifadəsi aiddir. Bunun üçün atılan addımlarda regionlar üzrə inkişafının tarazlaşması və şaxələndirilməsi, əmək bazarında çoxsaylı iş yerlərinin işçi qüvvəsinə əlçatan olması və bu istiqamətdə şəraitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın müxtəlif miqyaslarının və istiqamətlərinin inkişafı, vətəndaşlara göstərilən sosial xidmətlərin həcmi ilə yanaşı onların əlçatanlılığının, keyfiyyət ölçüsünün və həqiqətən ehtiyac olan təbəqələrə ünvanlı şəkildə göstərilməsi, insanların rifahının artırılması və s. vəzifələr daxil etmək olar. Bütün qeyd edilənlər isə ölkədə istifadə edilən tənzimlənmə vasitələri, xüsusilə vergi ilə tənzimləmələrlə birbaşa əlaqəlidir. Belə ki, vergi sistemində innovasiya proseslərinin tənzimlənməsi ölkədə baş verəcək bütün iqtisadi fəaliyyətlərə güclü surətdə təsir edir.

Azərbaycanının inkişafı üçün hazırlanmış iqtisadi strategiyalarda həm insan

kapitalının ixtisaslar üzrə düzgün yerləşdirilməsi, cari dövrün tələblərinə uyğun formalaşmağının təşviqi prioritet məqsəd olaraq görülür. Həmçinin dövlətin xidmət göstərdiyi bütün sahələrdə yeni qaydalara uyğun biliklərin artırılması, nanotexnologiyalardan geniş istifadə edərək innovasiyanın əldə edilməsi, iqtisadi strategiyada əks olunan maddələrin elmi əsaslandırılması, təhlilinin aparılması və əldə ediləcək uğurun qorunması, effektivliyin yüksəldilməsi kimi görülə bilər. Qısaca, deyə bilərik ki, Azərbaycanda hər hansı bir istiqamətdə hədəflənən sahələrdə innovasiyanı tətbiq edərkən, həmin sferada ilk öncə innovasiya potensialı təyin edilməlidir. Innovasiya potensialı və ya innovasiya gücü dedikdə isə, bu fəaliyyətin reallaşması üçün tələb olunan həm maddi bazası, həm elmi və texniki inkişafı, həm maliyyəsi, həm intellektual bazası və s. əhatə edilir (Musayev, 2014: s. 56).

Azərbaycanda startapların inkişafı ilə bağlı ciddi addımlar atılmışdır. Startaplar sənayeləri yeniləmək və dünyanı dəyişmək istəyən və bunu müxtəlif sahə və miqyasda edən bizneslərdir. Başlanğıcda təsisçilər cəmiyyətə ehtiyac duyduğu, lakin hələ yaratmadığı bir şeyi vermək arzusunda olurlar. Bu halda əsas məqsəd, ilkin kütləvi təklif (initial public offering) vermək və qoyulan investisiyadan yüksək gəlir əldə etməkdir. Startaplar unikal məhsul və ya xidmət hazırlamaq, onu bazara çıxarmaq və müştərilər üçün bu məhsulları qarşısız alınmaz və əvəzolunmaz etmək üçün yaradılmış gənc şirkətlərdir.

Innovasiyaya əsaslanan startaplar mövcud məhsulların çatışmazlıqlarını düzəltməyi və ya tamamilə yeni mal və xidmətlərin kateqoriyalarını yaratmağı, bütün sənayelər üçün köklü düşüncə tərzini və biznesi yeniləməyi hədəfləyir. Buna görə də bəzən bir çox startaplar öz sənaye sahələrində “dağıdıcı” (disruptors) kimi tanınır (<https://www.forbes.com/advisor/investing/what-is-a-startup/>).

"Startaplar necə işləyir?" Bu suala cavab verərkən deyə bilərik ki, yüksək səviyyədə olan startaplar digər şirkətlər kimi işləyir. Bir qrup işçilər müştərilərin alacağı məhsulu yaratmaq üçün birlikdə işləyirlər. Startapları digər bizneslərdən fərqləndirən şey, startapın bunu etmək üçün getdiyi yoldur. Belə ki, adi şirkətlər əvvəllər edilənləri təkrarlayır. Potensial restoran sahibi mövcud restorana franşayzinq verə bilər. Yəni, onlar bir işin necə işləməli olduğuna dair mövcud

şablondan işləyirlər. Startaplar tamamilə yeni bir nümunə yaratmağı hədəfləyir. Qida sənayesində buna, Blue Apron və ya Dinnerly kimi yemək dəstlərinin təklif edilməsini göstərə bilərik. Bu növ qablaşdırma, öz növbəsində, ayrı-ayrı restoranların əldə edə bilməyəcəyi miqyasda (on milyonlarla) potensial müştəri təmin etmişdir.

Startapları digər şirkətlərdən fərqləndirən daha neçə əsas göstərici vardır. Bunlardan biri startapların sürəti və böyüməyi hədəfləməsi ilə bağlıdır.

Startaplar sürəti və böyüməyi hədəfləyir. Startapları digər şirkətlərdən fərqləndirən əsas amil sürət və böyümədir. Startaplar ideyalar üzərində çox tez inkişaf etməyi hədəfləyir. Onlar tez-tez bunu təkrarlama adlanan proses vasitəsilə edirlər ki, bu prosesdə onlar rəy və müxtəlif məlumatları istifadə edərək məhsulları davamlı olaraq təkmilləşdirirlər. Çox vaxt bir startapda hazırlanan məhsul, bazara çıxmağa hazır olana qədər sınaqdan keçirilir və yenidən nəzərdən keçirilərək minimal həyat qabiliyyətli məhsul (minimal viable product) olaraq əsas skeleti hazırlanır (<https://www.forbes.com/advisor/investing/what-is-a-startup/>).

Öz məhsullarını təkmilləşdirərkən, startaplar da ümumiyyətlə müştəri bazalarını sürətlə genişləndirməyə çalışırlar. Bu, onlara getdikcə daha böyük bazar payları yaratmağa kömək edir ki, bu da öz növbəsində onlara daha çox gəlir əldə etmək imkan verir. Bu da startapların məhsullarını və auditoriyasını daha da böyütməyə imkan verir.

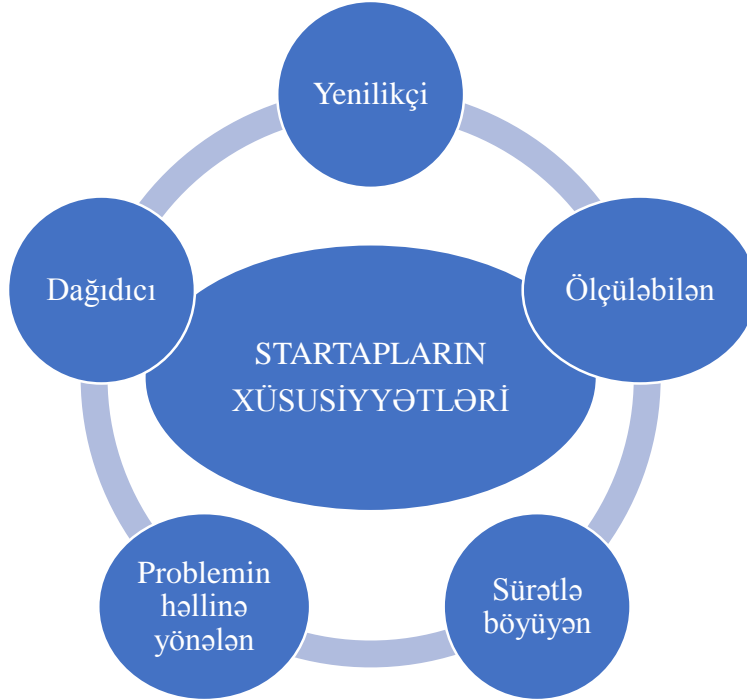
Bütün bu sürətli artım və innovasiyalar bəzən dolayısı ilə və bəzən də açıq şəkildə son məqsədə xidmət edir. Yəni, ictimaiyyətə təqdim etmək hədəfi daşıyır. Şirkət özünü ictimai sərmayəyə açıq elan etdikdə isə, ilkin investorlar üçün nağd pul əldə etmək və öz mükafatlarını qazanmaq imkanı yaradır.

Startapların maliyyələşdirilməsi. Startaplar ümumiyyətlə bir neçə etapda maliyyələşdirmə yolu ilə pul toplayırlar. Təsisçilər biznesə sərmayə qoyduqları zaman "önyükləmə" (bootstrapping) kimi tanınan ilkin mərhələ vardır. Bu mərhələdən sonra, yəni ilkin mərhələdən sonra şirkətlərə sərmayə qoyan "mələk investorlar"ın maliyyəsi gəlir. Daha sonra, şirkətlərə milyonlarla dollar sərmayə qoyan vençur kapitalı gəlir. Sonda, startap açıq şirkət olmağa qərar verə bilər. O,

xüsusi təyinatlı satınalma şirkəti tərəfindən satın alınmaqla və ya birjada birbaşa listing vasitəsilə özünə kənardan maliyyə vəsaiti cəlb edə bilər. Hər kəs açıq şirkətə çevrilmiş startapa sərmayə qoya bilər və başlanğıc təsisçiləri və ilk dəstəkçiləri investisiyadan böyük gəlir əldə etmək üçün öz paylarını sata bilərlər.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri də nəzərə alaraq, uğurlu startap şirkətinin əsas bir neçə xüsusiyyətini qeyd edə bilərik.

Sxem 7: Startap şirkətinin əsas xüsusiyyətləri

Mənbə: <https://startupsavant.com/what-is-a-startup>

Startaplar bazara gətirdikləri yeniliklər nəticəsində, köklü dəyişikliklər yarada bilər və köhnə sistem üçün dağıdıcı rol oynayır. Bundan başqa, startaplar bazarda mövcud olan problemlərin istehlakçı ehtiyacları və tələblərinin ödənilməsində mühim rol oynayır və ölçüləbilən təsirlər yaradır.

Vergi Məcəlləsinin 13.2.80 maddəsində qeyd edilir ki, startaplar ölkədə innovativ təşəbbüslərə dayanaraq həyata keçirilmiş, dövlət orqanı tərəfindən müəyyən olunan meyarlara cavab verən, bundan başqa mikro, kiçik və orta sahibkarlığın tərəqqisini dəstəkləyən "Startap" şəhadətnaməsi alan şəxslərin reallaşdırdığı sahibkarlıq fəaliyyətidir.

Azərbaycan Respublikasında startapların inkişafı və təşviqi üçün ciddi addımlar atılmışdır. Bunlardan ən önəmlisi tətbiq edilən vergi güzəştləridir. Belə ki, Azərbaycanda mikro, kiçik sahibkarlıq subyekti kimi fəaliyyətdə olan, hüquqi şəxs qismində qeydiyyatdan keçən startaplara “Startap” şəhadətnaməsi verildikdə, onlar bu sənədi aldıqdan sonra innovasiya fəaliyyətindən qazanacaqları mənfəəti ödəməkdən 3 il müddətinə azad olunurlar (Vergi Məcəlləsi, m. 102.1.31.).

Startaplarda başqa, digər mühim iqtisadi subyeklərdən biri KOB klasterlərdir. Klasterlər, ümumiyyətlə, eyni olan bəzən isə oxşar sahələrdə fəaliyyət göstərəcək, əlaqədar, həmçinin bir-birinə tamamlayıcı rol oynayan sektorların müəyyən coğrafi ərazilərdə yerləşməsi nəticəsində formalaşan sahibkarlıq subyektlərini əhatə edən sistemdir. Bura eyni zamanda ümumi infrastrukturunu, texnologiyı inkişafı, vahid bazarı, işçi qüvvəsinin fəaliyyətini və müxtəlif xidmətlərin paylaşılması nəticəsində aparılan qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin formalaşmasını, kommunikasiya, ya da aparılacaq dialoq fürsətlərinə sahib olub, bəzi sahibkarlıq subyektlərini özündə cəmləşdirir.

KOB klasterlərində iştirakçılar əsasən, KOB klasterində fəaliyyət aparmaq məqsədilə bu klasterlərlə müqavilə imzalayan, mikro, kiçik və orta sahibkarlığı ilə məşğul olan, bundan başqa mikro, kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində inkişafa dəstək verən orqan tərəfindən “KOB klasterinin iştirakçısı” şəhadətnaməsi verilir. KOB klaster şirkətinə dair tələblər 8 may 2019-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının Qərarı ilə təsdiq edilmişdir (Sxem 8).

Bu şəhadətnamə həm hüquqi şəxslərə, həm də fiziki şəxslərə verilə bilər (Vergi Məcəlləsi, m.13.2.79.). KOB klaster şirkətlərinin apardığı fəaliyyət nəticəsində əldə olunan mənfəət 7 il müddətinə vergiyə cəlb edilmir (Vergi Məcəlləsi, m.106.1.21.). Bu şirkətlər KOB klaster şirkətlərində reyestrə daxil edilmiş tarixdən hesablanır. Vergi Məcəlləsinin 106.1.22-ci maddədə göstərilmişdir ki, KOB klasterin iştirakçısı qismində çıxış edən hüquqi şəxslər KOB klaster şirkətiylə müqavilə bağlanmışdırsa, onda onlar təqdim etdikləri mallara (iş və ya xidmətə) görə qazandıqları mənfəətdən kapital xarakterli xərclərə yönəlmiş hissəsindən 7 il müddətinə vergi tutulmur.

KOB klasterlər ölkə iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır və innovasiya fəaliyyətinin genişlənməsinə öz tövhəsini verir. Vergi Məcəlləsinin 13.2.77-ci maddəsində innovasiya fəaliyyəti iqtisadi, həmçinin də sosial səmərə qazanmaq üçün elmi-tədqiqat sahəsində, ya da təcrübə-konstruktor işlərində fəaliyyət apararaq, bu fəaliyyət nəticəsində yeni, innovativ, təkmilləşmiş mallar bazara çıxarmaq, eyni zamanda texnoloji proseslərin yaradılmasına, onların icrasına istiqamətlənən fəaliyyətləri əks etdirir.

Səkil 1: KOB klaster şirkətinə dair tələblər

1. "KOB klaster şirkəti"nin layihə çərçivəsində illik dövryyəsinin Agentlik tərəfindən qəbul edilən maliyyə-iqtisadi əsaslandırma sənədində nəzərdə tutulan (*müəyyən edilən minimumdan az olmayaraq) investisiya həcmi 20 faizindən az olmamaqla müəyyən edilməsi

*Bakı şəhəri (Bakı ətrafı qəsəbələr istisna olmaqla) 5 milyon manat; Bakı ətrafı qəsəbələr və Abşeron rayonu 3 milyon manat; Sumqayıt və Gəncə şəhəri 2,5 milyon manat; Naxçıvan Muxtar Respublikası, Füzuli, Xocavənd, Ağdam, Tərtər, Ağcabədi, Goranboy, Göygöl, Gədəbəy, Daşkəsən, Qazax, Tovuz, Ağstafa, Lerik, Yardımlı, Balakən və Qusar rayonları üzrə 0,5 milyon manat, digər şəhər və rayonlar üzrə 1,5 milyon manat.

2. Əməliyyatların tam həcmdə qanunla müəyyən olunmuş qaydada sənədləşdirilməsi (elektron qaimə-faktura, elektron vergi hesab-fakturası, yük gömrük sənədləri, ciddi hesabat sənədi olan alış aktları)

3. Əməliyyatlar üzrə hesablaşmaların nağdsız qaydada aparılmasına üstünlük verilməsi

4. Son məhsulun (xidmətin) "KOB klaster şirkəti"nin iştirakçısı tərəfindən istehsal olunan hissələrdən komplektləşdirilməsi və bu zaman iştirakçıdan əldə edilmiş malların emal prosesinə məruz qalmaqla (əlavə dəyər yaratmaqla) təqdim edilməsi

5. KOB klaster şirkətinin rəhbərinin və ya hər hansı təsisçisinin vergidən yayınma üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməmiş olması

Mənbə: KOB klaster şirkətinin meyarları

Vergi Məcəlləsinin 113-ci maddəsi elmi tədqiqatların, layihə-axtarışın və təcrübə konstruktor sahəsində fəaliyyətin aparılması ilə bağlı çəkilmiş xərclərin

gəlirdən çıxılmasına həsr olunmuşdur. Qeyd edilmişdir ki, gəlir qazanmaq məqsədilə aparılmış elmi tədqiqatlar, layihə və axtarış işləri, habelə təcrübə-konstruktor sahəsində çəkilmiş xərclər gəlirdən çıxılmaqdadır. Amma burada istisna əsas vəsaitlərin alınmağına, onların qurulmağına, həm də kapital xarakterli başqa xərclərə aid deyil. Vergi Məcəlləsində qeyd edilən bu güzəştlər bu sahədə güclü stimullaşdırıcı mexanizmlərdən biridir.

KOB klasterləri ilə bağlı Vergi Məcəlləsinin 164.1.40-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, KOB klaster şirkətlərinin fərdi (mikro), kiçik, həmçinin orta sahibkarlığın tərəqqisinə tövhə verən müvafiq orqanın vermiş olduğu təsdiqləyici sənədə əsaslanaraq istehsal edilmiş, ya da emal olunmuş texnikalar, texnoloji avadanlıqlar, habelə qurğular idxal idilərsə, onda KOB klaster şirkətlərinin apardığı reyestrə daxil edilən KOB klaster şirkətləri bu tarixdən başlayaraq 7 il müddətinə vergiyə cəlb edilmirlər.

2.2. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində istifadə olunan vasitələrin qiymətləndirilməsi

Vergi inzibatçılığı ölkədə iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır və sahibkarlığın, innovasiyaların tətbiqi, habelə investisiya qoyuluşları üçün mühim tövhə verir. Azərbaycanın vergi inzibatçılığında inkişaf etmiş dövlətlərin sahib olduğu və tətbiq etdiyi vergi alətlərindən geniş istifadə ilə bağlı təcrübənin öyrənilməsi, həmçinin tətbiq edilən vergi sisteminin və qoyulan qaydaların ölkə iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirin düzgün şəkildə və formatda qiymətləndirilməsi, bu səbəbdən də mütəmadi olaraq təkmilləşməsi, innovativ tərəqqinin günün tələblərinə uyğun şəkildə formalaşması günümüzdə ən vacib məsələlərdən biridir.

Bu səbəbdən də, müəssisələrin investisiya ilə bağlı hazırladığı layihələrin maliyyələşməsində istifadə edilən mənbələr, habelə onlara tətbiq edilən mənfəətin vergiyə cəlb olunmağı araşdırılmalıdır. Bundan başqa sahibkarların investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmaq, motivasiyalarını yüksəltmək üçün vergi mexanizmlərindən aktiv şəkildə istifadə edilməlidir (Глазова Е.С. və Степанова, 2014).

Bu məqsədlə, əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşlarının artırılması, habelə fiziki, mənəvi aşınmaya uyğun olaraq güzəştlərin aparılması kimi halların öyrənilməsi vacibdir. Bundan başqa, müəssisələrin innovativ texnologiyalardan istifadəsi üçün şəraitin yaradılması, investisiya mühitinin və fəallığının artırılması günümüzdə mühim vəzifə olaraq qarşımızda durur. Yəni ölkəmizdə tətbiq edilən vergi mexanizmi geniş təkrar istehsalı artırmalı və onun modernləşməsinə dəstək olmalıdır. Çünki investisiya ilə bağlı güzəştlərin geniş tətbiq edilməsi yuxarıda vurğulanan məsələnin həll olunmasında faydalı ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksəldilməsi, qoyulan investisiyaların həcmnin artırılması üçün mənfəət və gəlir vergilərindən, ƏDV və digər vergi növlərindən bəzi güzəştlərin və azadolmaların tətbiqinə şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası 2013-cü il tarixində İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Qlobal Vergi və Şəffaflıq Forumuna üzv olmuşdur. Bu dövrdən sonra vergi ilə bağlı müxtəlif məsələləri xarici ölkələrin informasiya bazası ilə əlaqələndirmək və mübadiləni təkmilləşdirmək, aparılan əməliyyatları beynəlxalq standartlara uyğun hazırlamaq üçün uyğun tədbirlər görülmüşdür.

2022 il yanvarın birindən etibarən Vergi Məcəlləsində müxtəlif istiqamətlərdə müəyyən dəyişikliklər aparılmışdır. Bu Məcəlləyə aparılmış mühim dəyişikliklərin əsas istiqamətlərinə nəzər saldıqda, onların bir qisminin sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi və gücləndirilməsi, ölkədə vergitutma bazasının daha da genişlənməsi, habelə sosial xarakter daşıyan güzəştlərin tətbiqi nəticəsində əhalinin maliyyə və vergi yükünün nizbətən azalmağı, vergi uçotunda, vergi nəzarətinin tətbiqi üzrə mexanizmlərdə təkmilləşdirmənin aparılmasında, sahibkarlıq ilə məşğul olan subyektlərə vergi təşviqlərinin verilməsində, habelə digər sahələrdə aparılmışdır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən deyə bilərik ki, ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlbi və onun aktivləşməsi ilk olaraq sahibkarlıq subyektləri üzərinə qoyulan vergi yükünün azalması ilə əlaqədardır. Bildiyimiz kimi, vergi dərəcələrinin yüksək olması riskləri artırmaqdadır. Başqa sözlə, sahibkarlar daha çox vergi ödədiyi üçün vergi sonrası gəlirlərində azalma baş verəcək və gələcəkdə qoyacaqları investisiyaların həcmi azalacaqdır. Bu səbəbdəndir ki, müəssisələrin aparacaqları

investisiya qoyuluşunu daha da stimullaşdırmaq üçün ən təsirli vergi növlərindən biri mənfəət vergisidir. Digər tərəfdən tətbiq edilən mənfəət vergisi bazarda qiymətlərin dəyişməsinə, əmək haqqı səviyyəsinin qalxıb-enməsinə və iqtisadiyyatda real sektorda investisiyaların həcmnin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Göründüyü kimi, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün tətbiq etdiyi vergi alətləri investisiyanın qoyuluşunda və onun həcmnin müəyyənlişməsində, onun aktivliyinin müəyyənlişməsinə təsir edir. Azərbaycanda da tətbiq edilən vergilər bu istiqamətdə qoyulan hədəflərin reallaşmasına yönəlmişdir. Ölkədə qoyulan normalar, tətbiq edilən amortizasiya rejimi və ya gəlirdən çıxılan xərclərlə vergitutma bazasının təyin olunması, vergi dərəcələrinin düzgün tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 142.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, aktivlər təqdim edildiyi zaman hər hansı bir zərər yaranmışdırsa, onda o, aktivlərin təqdim edilməsindən əldə edilən daxilolmalarla bu aktivlərin dəyərinin arasında olan fərqə bərabərdir. Bu maddədə aktivlərin mümkün dəyərindən nəzərdə tutulan – aktivlərin əldə edilməsi, gətirilməyi, istehsalı, qurulması, quraşdırılmağı və ya tikilməsi, habelə vergi mükəlləfinin əldə etdiyi gəlirlərindən çıxmaq iqtidarında olduğu xərclər istisnadır. Bu xərclərə isə aktivlər kredit hesabına əldə edildiyi zaman kredit faizləri də aid edilir. Qeyd edilən istisnalara əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi zamanı yaranan artım da iad edilə bilər. Qeyd edilən istisnalardan başqa aktivlərin mövcud dəyərini yüksəldən digər xərclər bura daxil edilə bilər.

Beləliklə, ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və təşviqi artırmaq üçün Vergi Məcəlləsində islahatlar aparılmışdır (Sxem 8).

Sxem 9-dan görüldüyü kimi, ölkədə investisiya qoyuluşunu təşviq edən və vergini bu istiqamətdə bir alət kimi istifadə edən ən mühim azadolmalardan biri İnvestisiya təşviqi sənədi ilə bağlı olmuşdur. “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18.01.2016-cı il tarixli 745 nömrəli Fərmanına əsasən qəbul edilmişdir (<http://www.e-qanun.az/framework/31870>).

İnvestisiya təşviqi sənədi bir qayda olaraq, “İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası”nın 3-cü bəndində qeyd edilən meyarlara tam cavab verdiyi təqirdə investisiya layihələrini vermiş sahibkarlara – yəni həm hüquqi şəxslərə, həm də fərdi sahibkarlara verilə bilər. Bu sənədi İqtisadiyyat Nazirliyi təqdim edir v’ bu Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində, habelə Gömrük tarifi haqqında Qanununda yazılmış güzəştlərin nəzərə alınmasına imkan verən bir sənəddir.

Sxem 8: Mənfəət vergisindən azadolmalar

sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatının və ya operatorunun mənfəətinin sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının infrastrukturunun tikintisinə və saxlanılmasına yönəldilmiş hissəsi;

sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin sənaye və texnologiyalar parkındakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir - qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatda alındıqları hesabat ilindən başlayaraq - 10 il müddətinə;

kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslərin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri - 2014-cü il yanvarın 1-dən 10 il müddətinə;

investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxsin həmin sənədi aldığı tarixdən əldə etdiyi mənfəətin 50 faizi - 7 il müddətinə;

KOB klaster şirkətinin mənfəəti – KOB klaster şirkətinin KOB klaster şirkətlərinin reyestrinə daxil edildiyi tarixdən 7 il müddətinə və s.

Mənbə: Vergi Məcəlləsi, 2022

İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi üçün meyarlar müəyyən edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır (İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2016):

- investisiyanın qoyulduğu iqtisadi fəaliyyət sahəsinin uyğun olması;
- investisiya layihəsində qoyulan məbləğin həcmnin minimal məbləğə uyğunluğu;
- investisiya qoyuluşunun aparılacağı inzibati ərazi vahidinin uyğunluğu.

İnvestisiya layihəsinin icra edildiyi iqtisadi fəaliyyət sferası 30 adda fəaliyyət sahəsindən birini əhatə etməlidir. Bu sahələrə aiddir:

- ✓ kənd təsərrüfatı üzrə məhsulların çeşidlənməsinin və qablaşdırılmasının aparılması,
- ✓ qida məhsullarının müəyyən edilmiş nəqliyyat vasitələrilə daşınması,
- ✓ bitkilərin intensiv qaydada becərilməsi,
- ✓ intensiv bağçılığın genişlənməsi, bostançılıq və çayçılığın artırılması,
- ✓ iri buynuzlu mal-qaranın böyüdülməsi,
- ✓ qida məhsulları üzrə istehsalın aparılması,
- ✓ geyim məhsullarının istehsalının aparılması,
- ✓ ağac emalının hazırlanması və ağacdən məmulatların istehsalının aparılması,
- ✓ əczaçılıq məhsullarının istehsalının aparılması,
- ✓ metallurgiya sahəsində məhsulların istehsal edilməsi,
- ✓ elektrik avadanlıqları üzrə istehsal,
- ✓ zərgərlik məmulatlarının genişlənməsi,
- ✓ musiqi alətlərinin, idman avadanlıqlarının və tibbi ləvazimatların istehsalı
- ✓ mebel istehsalı,
- ✓ alternativ enerji istehsalının genişlənməsi və s.

Yuxarıda sıralanan sahələrlə bağlı investisiya layihəsi hazırlandıqda sahibkarlar investisiya təşviqi sənədi qazana bilərlər. Bundan başqa, investisiya layihəsinə qoyulan məbləğin həcmi də əhəmiyyəlidir. Belə ki, qoyulan məbləğ təyin edilmiş minimal məbləğdən az olmamalıdır. Hər bir sahənin özünə məxsus minimal məbləği vardır. Yəni qeyd edilən sənəddə investisiya üzrə maliyyənin həcmi iqtisadi sahəyə fəaliyyət sahələrinə görə dəyişir. Bu amillər eyni zamanda inzibati ərazi vahidlərinə yəni regionlara görə də dəyişir və 0,2 milyon manatdan 50 milyon manata qədər müəyyən edilmişdir. Regionlarla bağlı investisiyanın məbləği əsasən paytaxtdan uzaqlaşdıqca daha az tələb edilir. Nümunə olaraq deyə bilərik ki, geyim

sahəsində istehsal ilə məşğul olan sahibkar Region 1-də minimal olaraq 5 milyon manat həcmində investisiya qoymalıdırsa, bu sahə ilə bağlı Region 2-də minimal olaraq 2 milyon manat qoymalıdır. Region 3-də isə həmin məbləğ dəyişərək 1 milyon manata düşür. Region 4-də 0.4 milyon manat geyim sahəsi üçün kifayət etdiyi halda, bu məbləğin minimum həcmi Region 5-də 0.2 milyon manatdır.

İnvestisiya təşviqi sənədini almaq niyyətində olan sahibkarlar Nazirliyə müraciət ediklərində Nazirlik 5 iş günü ərzində onların müraciətinə baxır. İnvestisiya layihəsi qoyulan meyarlara uyğun olduqda, həmçinin təqdim edilən sənədlərdə bir əksiklik olmadıqda, bu sənəd sahibkarlara verilir.

Beləliklə, investisiya təşviqi sənədi almış şəxslərə tanınan azadolma və güzəştlər aşağıdakılardır:

- investisiya təşviqi sənədinə sahib olan sahibkar bu sənədi aldığı gündən etibarən 7 il ərzində fərdi sahibkarın gəliri üzrə, hüquqi şəxsin mənfəətinin 50%-i həcmində vergidən azad edilir.

- İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi təsdiqedic sənədə əsasən texnika üzrə, texnoloji avadanlığın alınması və qurğuların idxalının icrası üzrə 7 il müddətinə ƏDV-dən azad edilir.

- investisiya təşviqi sənədinə ahib olan sahibkarlar bu sənədi aldığı gündən başlayaraq sahib olduğu əmlakı əsasən 7 il müddətində əmlak vergisi üzrə ödənişdən azad edilir.

- investisiya təşviqi sənədinə sahib olan şəxslər bu andan etibarən mülkiyyətdə və ya istifadədə olan uyğun torpaqlar üçün 7 il ərzində torpaq vergisi üzrə ödəniş etməirlər.

19.01.2016-cı il tarixli “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” 106-VQD nömrəli Qanunda (<http://www.e-qanun.az/framework/32104>) qeyd edildiyi kimi, hüquqi şəxslər ilə fərdi sahibkarlar əldə etdikləri investisiya təşviqi sənədinə əsasən İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi təsdiqedic sənədə bağlı olaraq texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların xarici ölkədən idxalı üzrə 7 il ərzində gömrük rüsumundan azaddırlar.

Beləliklə, Azərbaycanda tətbiq edilən vergi sistemi ölkədə investisiya qoyuluşlarında davamlılığın artırılması və cəlbediciliyinin qorunması üzrə inşa edilmişdir. Yəni, ölkədə vergi sistemi investisiya yönümlüdür. Burada vergilərin tənzimləyici funksiyası güclüdür. İnvestisiya qoyuluşunun cəlbediciliyi naminə investisiya qoyuluşları üçün aparılan vergi güzəştləri və azadolmalara parallel olaraq, vergilərin hesablanması mexanizmlərində də sadələşdirilmə aparılmışdır. Vergi güzəştlərindən daha optimal və düzgün qaydada istifadə, habelə onun təyinatı üzrə yönəlməsinə nəzarətin icrası və vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi üzrə kompleks tədbirlər görülmüşdür.

2.3. Azərbaycan Respublikasında dövlətin vergi sistemi vasitəsilə investisiya və innovasiya fəaliyyətinə tənzimləyici təsirinin təhlili

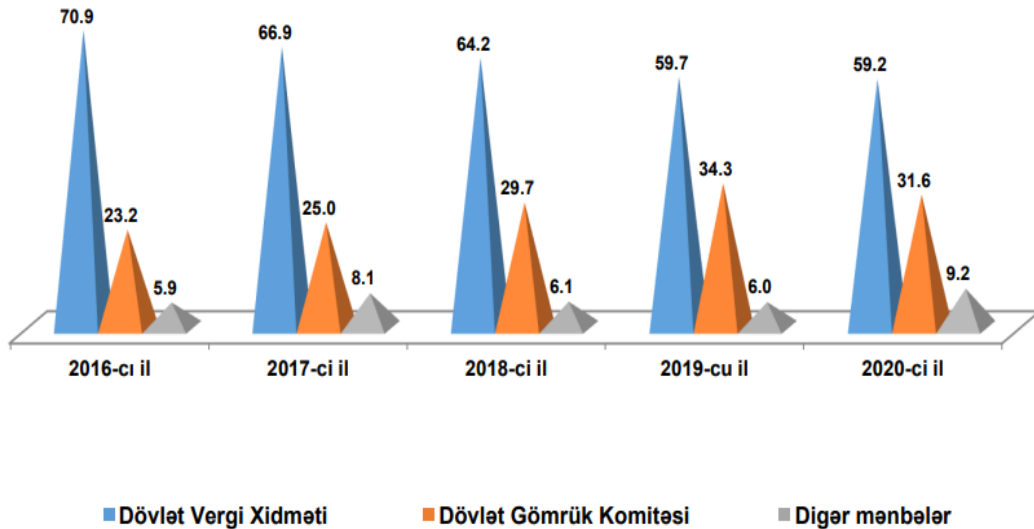
08.02.2020-ci il tarixində qəbul edilmiş qərara - “Vergi və gömrük sahəsində verilmiş güzəşt və azadolmaların dövlət büdcəsinin gəlirlərinə təsirinin qiymətləndirilməsi metodologiyası və həmin güzəşt və azadolmaların reyestrinin aparılması Qaydası” əsasən, həmçinin 03.11.2020-ci il tarixli qərarı - “Vergi və gömrük güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi Qaydaları”na əsasən müəyyən hesablamalar aparılmalıdır. Bu hesablamalar üçün əsas inzibati təşkilat Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi təyin olunmuşdur. Ancaq vurğulamaq lazımdır ki, vergi güzəşt və azadolmalarının səmərəlilik üzrə meyarları müəyyən edilmiş olsa da, həmçinin bu istiqamətdə zəruri normativ baza yaradılsa belə, praktiki baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyan nəticələr hələ ki, yayınlanmamışdır. Bu isə cari analizin və fiskal qurumların yığımının iqtisadiyyata təsiri ilə bağlı tədqiqatların digər mənbələr istifadə edilərək aparılmasını zəruri edir.

Şəkil 2-də dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən əsas qurumlar üzrə daxilolmaların dinamikası verilmişdir.

Şəkildən görüldüyü kimi, 2020-ci ildə Dövlət Neft Fondundan daxil olan transfertlər çıxıldıqda dövlət büdcəsinin gəlirləri ümumilikdə 11924000 min proqnozlaşdırılsa belə əldə edilən gəlir 12481734,6 min manat olmuşdur. Yəni 104,7% ilə reallaşmışdır. Bu rəqəmi 2018-ci ildə əldə edilən nəticələrlə müqayisə

etsək, görərik ki, 2020-ci ildəki göstərici həmin ildən 931864,9 min manat ya da 8,1% çox olmur. 2019-cu ildən isə 372027,1 min manat, yəni 2,9% az icra edilmişdir.

Şəkil 2: Dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən əsas qurumlar üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi (Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar nəzərə alınmadan), %-lə

Mənbə: [https://sai.gov.az/files/2020-%C4%B0cra-R%C9%99y%20\(3\)-188749903.pdf](https://sai.gov.az/files/2020-%C4%B0cra-R%C9%99y%20(3)-188749903.pdf)

Beş il üzrə dinamika göstərir ki, ən böyük gəlirlər Dövlət Vergi Xidmətindən əldə edilmişdir. Dövlət Vergi Xidmətindən sonra əsas gəlir verən qurum Dövlət Gömrük Komitəsidir. 2016-cı ildən 2020-ci ilə qədər olan dinamika göstərir ki, Dövlət Gömrük Komitəsi ilə digər mənbələrdən əldə edilən gəlirlərin çəkisi artdığı üçün Dövlət Vergi Xidmətinin gəlirlərinin ümumi payda çəkisi azalmışdır. Bununla belə ötən illərin dövlət büdcələri göstərir ki, vergilər üzrə daxilolmada kəskin azalma olmamışdır. Belə ki, dövlət büdcəsinin planlaşdırılan gəlirləri həm 2020-ci ildə, həm də ötən illərin proqnozları ilə müqayisədə daha çox icra edilmişdir.

Cədvəl 1: Dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin proqnoz və icra göstəriciləri, min manatla

Tədiyyə növləri	2020				2019	
	dürüstləşdirilmiş proqnoz	İcra	xüsusi çəkilər, %-lə	icra faizi	məbləğlə	%-lə
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, o cümlədən:	24 124 000,0	24681734,6	100,0	102,3	463 672,9	101,9
fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1 130 000,0	1150972,5	4,7	101,9	198 850,8	120,9

Cədvəl 1-in davamı

hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2267700,0	2351721,8	9,5	103,7	-194 265,9	92,4
torpaq vergisi	40000,0	40 811,4	0,2	102,0	-9215,8	81,6
hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	186 000,0	186771,8	0,8	100,4	-25 841,7	87,8
əlavə dəyər vergisi	4 598 400,0	4 818 329,3	19,5	104,8	-366 735,0	92,9
sadələşdirilmiş vergi	341 000,0	308 877,5	1,3	90,6	-49 698,1	86,1
aksizlər	936 400,0	898 211,7	3,6	95,9	43 475,2	105,1
yol vergisi	121 000,0	104 858,1	0,4	86,7	-14 047,4	88,2
mədən vergisi	129 500,0	130 193,5	0,5	100,5	-3 594,0	97,3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

“Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa edilmiş əlavə ilə dəyişiklikləri də nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, 24124000,0 min manat həcmində proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin daxilolmaları 24681734,6 min manat həcmində icra olunmuşdur. Yəni verilən proqnoz 557734,6 min manat artıq toplanmışdır.

Dövlət büdcəsinə vergilər üzrə daxilolmalara baxdıqda, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin 2020-ci ildə 2267700,0 min manat proqnozlaşdırıldığı halda 2351721,8 min manata yüksəldiyini, yəni toplandığını görürük. 2020-ci ildə 3,7% artım olsa belə 2019-cu ildə bu göstəricinin “-194 265,9” min manat aşağı olduğunu görürük. 2019-cu ildə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğdən aşağı olmasının əsas səbəbi COVID-19 pandemiyası ilə bağlıdır. 2020-ci ildə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ilə yanaşı digər vergilərin icrasında da artım müşahidə edilmişdir.

Vergi gəlirlərinin proqnozlaşdırılan məbləğdən artıq həcmdən toplanmasının bir neçə səbəbi ola bilər. Bunlardan ilki vergi inzibatçılığında daimi aparılan innovativ yanaşmalar və təkmilləşdirmə işləridir. Digər səbəb isə iqtisadiyyata yönələn investisiyalardır.

Belə ki, ölkədə tətbiq edilən vergi siyasəti yeni sahibkarlıq subyektlərinin açılmasına şərait yaratmışdır. 2020-ci ilin sonunda Azərbaycanda rəsmi olaraq

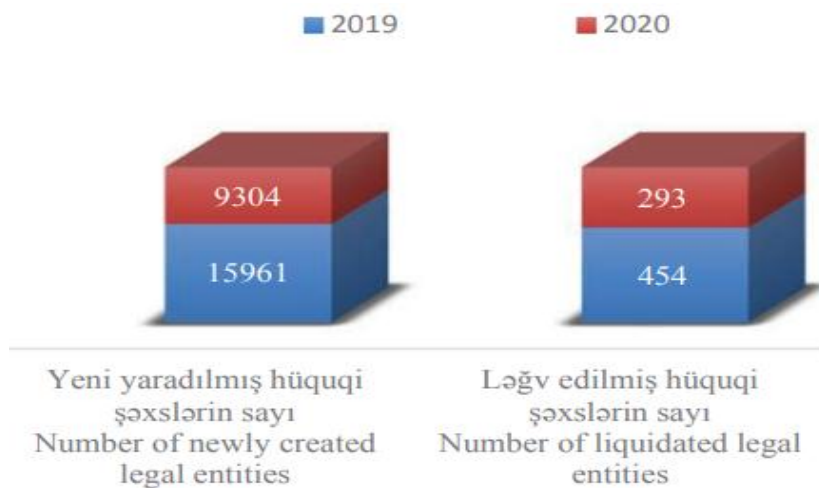
qeydiyyatdan keçmiş mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı 2019-cu il ilə müqayisədə 12,7 faiz artmışdır. Nəticədə ölkədə 1130048 ədəd olmuşdur. 2020-ci ildə yeni yaradılmış mikro, kiçik və orta mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı da əhəmiyyətli dərəcədə olmuşdur.

Cədvəl 2: İqtisadiyata yönəldilən investisiyalar, mln.manat

	Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları	Xarici investisiyalar	Daxili investisiyalar
1995	480.7	331.4	149.3
2000	1289.8	829.5	460.3
2005	6733.4	4628.5	2104.9
2010	14118.9	6619.7	7499.2
2011	17048.8	6849.8	10199.0
2012	20251.0	8102.7	12148.3
2013	21448.2	8269.3	13178.9
2014	21890.6	9175.6	12715.0
2015	20057.4	10998.9	9058.5
2016	22706.4	16216.1	6490.3
2017	24462.5	15697.3	8765.2
2018	25877.0	14002.1	11874.9
2019	24986.6	12119.5	12867.1
2020	22484.0	10413.2	12070.8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

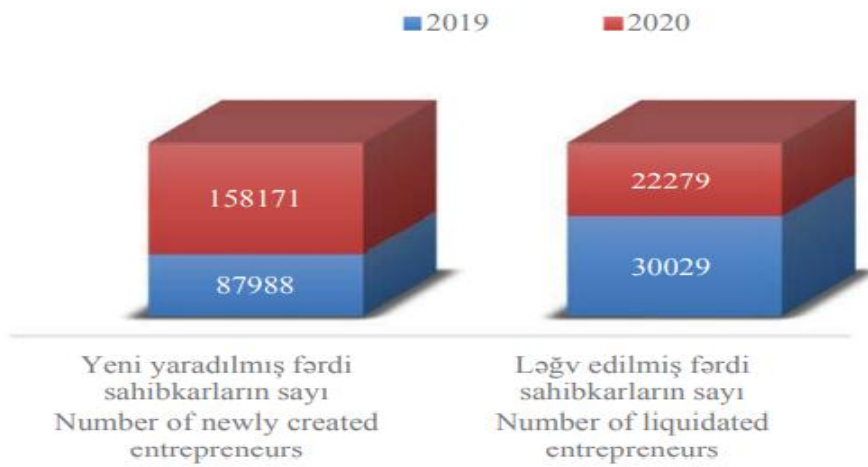
Şəkil 3: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş hüquqi şəxslərin sayı

Mənbə: Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, Rəsmi nəşr, Statistik məcmuə, 2021

Şəkil 3-dən görüldüyü kimi 2020-ci ildə 9304 ədəd yeni hüquqi şəxs yaradıldığı halda, 293-ü ləğv edilmişdir. Bu göstəricilər 2019-cu il üçün daha yüksək olmuşdur. Belə ki, 2019-cu ildə 454 hüquqi şəxs ləğv edilmişdir. Bunu isə dünyada yayılmış pandemiya ilə əlaqələndirmək mümkündür. Qlobal pandemiya ilə bağlı olaraq bir çox ölkədə yeni iş yerlərinin açılmasında müxtəlif çətinliklər baş vermişdir. Bununla yanaşı, bir çox iş yerləri də bağlanmışdır. Ancaq bağlanmış iş yerlərinin sayı başqa dövlətlərlə müqayisə etdikdə Azərbaycanda daha aşağı olmuşdur (<https://www.baki-xeber.com/sosial/112109.html>).

Şəkil 4: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş fərdi sahibkarların sayı

Mənbə: Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, Rəsmi nəşr, Statistik məcmuə, 2021

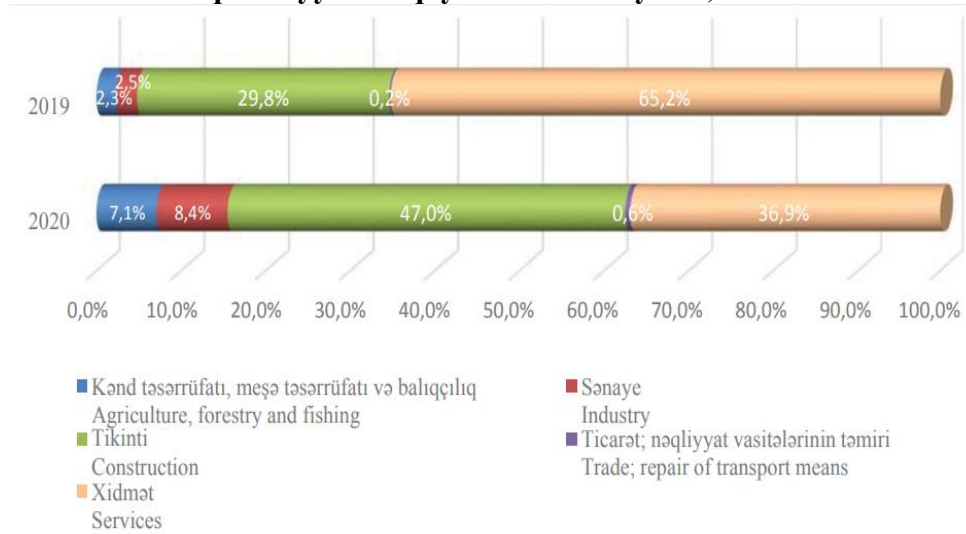
Şəkil 4-ə əsasən yeni yaradılmış və ləğv edilmiş fərdi sahibkarların sayı 2020-ci ildə 158171 ədəd olmuşdur. Bu göstərici 2019-cu ildə 87988 ədəd olduğu üçün 2020-ci ildə daha çox yeni fərdi sahibkarın qeydiyyatdan keçdiyini demək olar. 2020-ci ildə ləğv edilən fərdi sahibkarların sayı 2019-cu il ilə müqayisədə daha aşağı olmuşdur.

2020-ci ildə əsas kapitalla investisiyaların yüksək hissəsi, yəni 80 faizdən çoxu daxili investisiya hesabına baş tutmuşdur. Digər hissəsi isə xarici mənbələrdən qoyulmuşdur. MKO sahibkarlıq subyektlərinin əsas kapitalla qoyulan investisiyaların məbləği 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə 21,9 faiz azalmışdır.

Şəkil 5 göstərir ki, 2020-ci ildə ən yüksək investisiya qoyulan sahə tikinti sənayesi olmuşdur. İkinci ən yüksək payı isə xidmət sektoru tutmuşdur. Beləliklə,

Azərbaycan Respublikasında dövlətin vergi sistemi vasitəsilə investisiya və innovasiya fəaliyyətinə tənzimləyici təsiri əhəmiyyətli səviyyədə olmuşdur.

Şəkil 5: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar, faizlə

Mənbə: Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, Rəsmi nəşr, Statistik məcmuə, 2021

Dəyişənlərin arasındakı əlaqəni ifadə etmək üçün istifadə edilən dəyər – korrelyasiya əmsalıdır. Bu əmsal verilən düsturla hesablanan zaman 1 ilə -1 arasında bir qiymət alınır. Deməli, əmsalın qiymətinin -1-ə yaxınlaşması dəyişənlər arasında əks korrelyasiya əlaqəsini, sıfıra bərabər olması halında 0 korrelyasiyanı və müsbət bir yaxın olduğu halda isə artan korrelyasiya əlaqəsini bildirir. Korrelyasiya əmsalı aşağıda göstərilən düsturla hesablanır:

$$r = \frac{\sum(xy) - (\sum x)(y)/n}{\sqrt{(\sum x^2 - (\frac{\sum x^2}{n}))(\sum y^2 - (\sum y)^2/n)}}$$

2020-ci il üçün ÜDM-in dəyəri ilə bütün mənbələrə görə investisiya qoyuluşlarının dəyəri arasında korrelyasiya əmsalı hesablanması 3-cü cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3-ə əsasən $n=4$, $\sum X=97810.1$, $\sum Y=304758.2$, $(\sum X)^2=9566815662.01$, $(\sum Y)^2=92877560467.24$, $\sum(XY)=7468052292.22$, $\sum X^2=2397893470.81$, $\sum Y^2=23315545744.12$ qiymətləri alınır və korrelyasiya əmsalı hesablanır:

$$r = \frac{746805229 - (97810,1 * 304758,2)/4}{\sqrt{(239789340,81 - (\frac{239789240,81}{4})) * (23315545744,12 - \frac{928775600467,24}{4})}}$$

$$= 0,653584382$$

Cədvəl 3: ÜDM ilə bütün mənbələrə görə investisiya qoyuluşlarının dəyəri arasındakı korrelyasiya təhlili

	ÜDM (mln.manatla) Y	Bütün mənbələr üçün investisiya qoyuluşları (mln.manatla) X	Y ²	X ²	XY
2017	70337,8	24462,5	4947406108,84	598413906,25	1720638432,5
2018	80092	25877,0	6414728464	669619129	2072540684,0
2019	81896,2	24986,6	6706987574,44	624330179,56	2046307590,9
2020	72432,2	22484,0	5246423596,84	505530256	1628565584,8

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

ÜDM (mln. manatla) bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşlarının dəyəri arasında korrelyasiya əmsalı $r=0.65(0.653584382)$ olduğuna görə güclü hesab edilir. Beləliklə, bu da investisiya qoyuluşlarının ÜDM-yə təsirinin müsbət olduğunu bildirir.

Cədvəl 3-dəki statistik məlumatlar hesabına göstəricilər arasındakı əlaqə asılılığın müəyyən olunması üzrə reqressiya təhlilini edək.

Reqressiya əlaqəsinin hesablanması:

Reqressiya əlaqəsinin formulu:

$$y=a + b * x$$

Burada b reqressiya əmsalıdır.a və b əmsallarının hesablanması bu düsturla tapılır:

$$a = \frac{\sum y \sum x^2 - \sum xy \sum x}{n \sum x^2 - \sum x \sum x}$$

$$b = \frac{n \sum xy - \sum y \sum x}{n \sum x^2 - \sum x \sum x}$$

Yuxarıdakı düsturlar əsasında reqressiya əmsallarını hesablayaq:

$$a = \frac{(304758,2 * 2397893470,81) - (7468052293,22 * 97810,1)}{4 * 2397893471,81 - 304759,2 * 304759,2}$$

$$= 13197,89679$$

$$b = \frac{4 * 7468052293,22 - 304759,2 * 97810,1}{4 * 2397893471,81 - 304759,2 * 304759,2} = 2,57607969$$

Beləliklə, reqresiyya təhlilindəki hesablamalara uyğun aşağıdakı modeli alırıq:

$$y = 13197,896 + 2,576 * x$$

III FƏSİL. İNNOVASIYA VƏ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN VERGİYƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Beynəlxalq kontekstdə innovasiya və investisiya fəaliyyətində vergitutma mexanizminin inkişaf istiqamətləri

Biliyin iqtisadi artım üçün strateji resursa çevrildiyi innovativ inkişaf modelinə keçid artıq bir çox inkişaf etmiş ölkələrində gerçəkləşmişdir. İnnovasiyalar vasitəsilə onlar ÜDM artımının 85%-ə qədərini təmin edirlər və onlardan ən dinamik olanların - ABŞ, Yaponiya, Almaniya və Hindistanın (Banqalordakı “silikon yaylası”) payı ümumi daxili məhsulun böyük hissəsini təşkil edir.

Beynəlxalq arenada elm tutumlu məhsulların istehsalı 50-55 makrotexnologiya ilə təmin edilir. Bunlardan 46 makrotexnologiyaya malik yeddi ən inkişaf etmiş ölkə bu bazarın 80%-nə sahibdir. Elm tutumlu məhsulların ixracından Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniya, Yaponiya milyardlarla ABŞ dolları alırlar. Elmi nailiyyətlərin ÜDM-in artımına töhfəsinin 50%-dən çox ola biləcəyi güman edilir (Белюв, 2001). Elm tutumlu məhsulların dünya bazarının həcmi bu gün 2 trilyon 300 milyard ABŞ dollarından çoxdur. Bu məbləğin 38%-i ABŞ məhsulları, 37%-i Yaponiya, 19%-i Almaniya məhsullarıdır (<https://nces.nsf.gov/indicators>).

Güclü regional spektrə malik olan innovativ inkişaf modeli bugünkü şiddətli rəqabət şəraitində ölkənin mövcud iqtisadi və hüquqi məkanı çərçivəsində uyğunlaşdırılmalı, eyni zamanda mövcud reallıqlar müəyyən dərəcədə nəzərə alınmaqla transformasiya aparılmalıdır. Bu zaman əsas vəzifə olaraq, innovativ məhsullara daxili bazardan tələbin formalaşması lazımdır. Bu məqsədlə, sənaye istehsalı sahələrinin daxili bazarda göndərilmiş malların, görülən işlərin, göstərilən xidmətlərin ümumi həcmində innovativ malların, işlərin, xidmətlərin payı artırılmalıdır.

Məhz innovasiya bazarında dayanıqlı tələb və müvafiq təklif verəbilmək üçün daxili bazarda da əlverişli şərait formalaşdırmaq, iqtisadi prosesləri stimullaşdıran iqtisadi və tənzimləyici vasitələri yaratmaq, iqtisadiyyatın innovativ inkişafının

bütün aspektlərinə qarşı cəlbədiciyi təşviq etmək lazımdır. Bunun üçün hasilat sənayesinin mövcud dominantlıq təcrübəsindən uzaqlaşmaq, istehsalın səmərəliliyini artırmaq, elmi-texniki inkişafı sürətləndirmək və sosial yönümlü problemləri həll etmək zəruridir.

Beləliklə, son iki əsr ərzində yeni innovasiyalar, texniki inkişaf və kapital mallarına investisiyalar dünya iqtisadiyyatını dəyişmiş, innovasiya və texnoloji dəyişikliklər böyümə prosesinin əsas dinamikasına çevrilmişdir (Bernanke, 2011: s. 2). İnnovasiyanın əhəmiyyətinin aydın görülməsi ilə ölkələr tədqiqat və inkişafa intensiv istehsal prosesinə üstünlük verməyə başlamış və bu prosesə diqqət yetirərək innovasiya fəaliyyətlərinin üstünlüklərindən faydalanmağa çalışmışdır. Cədvəl 4-də dünyada artan bu tendensiya prosesini görmək mümkündür. Verilən cədvəldə İƏİT, AB, Çin, Yaponiya və Koreyanın 2000 və 2019-cu illərdə tədqiqat və inkişaf intensivliyi, yəni tədqiqat və inkişafa ayrılan xərclərinin ölkənin ÜDM-ə nisbəti verilmişdir.

Şəkil 6: İƏİT və digər ölkələrin 2000 və 2019-cu illərdə tədqiqat və inkişaf intensivliyi (%)

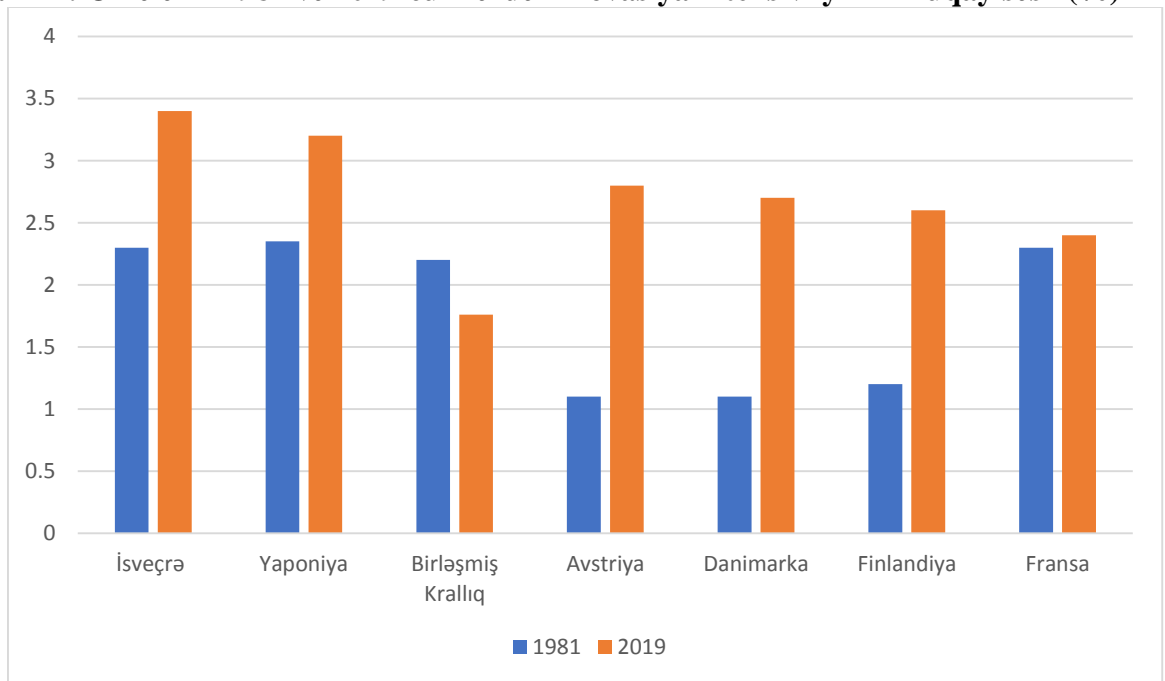
	İƏİT	AB	Çin	Yaponiya	Koreya
2000	2.1	1.68	0.89	2.9	2.1
2001	2.1	1.70	0.94	2.9	2.3
2002	2.1	1.71	1.06	3.0	2.2
2003	2.1	1.70	1.12	3.0	2.3
2004	2.1	1.68	1.21	3.0	2.4
2005	2.1	1.70	1.31	3.1	2.5
2006	2.1	1.70	1.36	3.2	2.7
2007	2.2	1.70	1.37	3.3	2.9
2008	2.2	1.78	1.45	3.3	3.0
2009	2.3	1.86	1.45	3.2	3.1
2010	2.2	1.91	1.66	3.1	3.3
2011	2.3	1.91	1.71	3.2	3.6
2012	2.3	1.96	1.78	3.2	3.9
2013	2.3	1.98	1.91	3.3	4.0
2014	2.3	2.0	2.0	3.4	4.1
2015	2.3	2.0	2.1	3.2	4.0
2016	2.3	1.99	2.1	3.1	4.0
2017	2.4	2.0	2.1	3.2	4.3
2018	2.4	2.1	2.1	3.2	4.5
2019	2.5	2.1	2.2	3.2	4.6

Mənbə: OECD, 2021, Main Science and Technology Indicators, <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>

Cədvəl 4-dən görüldüyü kimi, 2000-ci ildə Yaponiyada tədqiqat və inkişaf intensivliyi 2.9% olmuşdur. İllər üzrə artan tempə davam edən tendensiya 2019-cu ildə 3.2%-ə çatmışdır. Koreya da həmçinin 2000-ci ildə ÜDM-nin 2.1%-ni tədqiqat və inkişafa ayırmışdır. Bu həcm 2019-cu ildə dünya üzrə ən yüksək göstərici olmuş və 4.6%-ə çatmışdır. Çində isə 2000-ci ildə 0.89% olan göstərici 2019-cu ildə 2.2%-ə çıxmışdır. İƏİT-in tədqiqat və inkişaf intensivliyi 2000-ci ildə 2.1%-dən 2019-cu ildə 2.5%-ə yüksəlmişdir. AB-də isə 2000-ci ildə orta göstərici 1.68%-dən 2019-cu ildə 2.1%-ə çatmışdır.

İƏİT ölkələri arasında 2019-cu ildə ən yüksək tədqiqat və inkişaf intensivliyinə malik ölkə İsrail (4,9%), ondan sonra Koreya (4,6%) olmuşdur. Tədqiqat və inkişaf intensivliyi ən aşağı olan ölkələr isə Rusiya 1,04%, Türkiyə 1,06%, Argentina 0,46% və Meksika 0,28% olmuşdur.

Qrafik 1: Ölkələrin 1981 və 2019-cu illərdə innovasiya intensivliyinin müqayisəsi (%)

Mənbə: <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>

Qrafik 1-dəki məlumatlar 2019-cu ildə ölkələri innovasiya intensivliyinə əsasən ən yüksək dərəcədən ən aşağıya doğru sıralamışdır. Qrafikə müvafiq olaraq, 2019-cu il məlumatlarına görə İƏİT ölkələri arasında İsveçrə (3,4%) və Yaponiyanın (3,2%) tədqiqat intensivliyi 1981-ci illə müqayisədə daha yığsək olub. Bu göstəriciləri 1981-ci illə müqayisəsi etsək, onda Birləşmiş Krallığın 1981-ci ildə 2,2%

olan göstəricisinin 2019-cu ildə azaldığını və 1,76%-ə düşdüyünü görmək olar. Digər ölkələrdə isə azalma müşahidə edilməmişdir. Ümumiyyətlə, Avstriya, İsveçrə, Danimarka yaxşı artım göstərən ölkələrdən biridir. Türkiyə bu prosesdə tədqiqat və inkişaf intensivliyini təxminən artıraraq yaxşı bir performans göstərsə də, hələ də İƏİT ortalamasından çox geri qalır.

2019-cu ildə İƏİT ölkələrində elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə real xərclərin ümumi artımı, əsasən, müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən tədqiqat və inkişaf artımı ilə izah edilə bilər. İƏİT ərazisindəki bütün tədqiqat və inkişaf performansının 71%-ni təşkil edən biznes müəssisələri 2019-cu ildə tədqiqat və inkişaf xərclərini 4,6% artırmışdır. Ali təhsil sahəsində tədqiqat və inkişaf 2,3%, dövlət xərclərində isə tədqiqat və inkişaf xərcləri 3,4% artmışdı. Bu da dövlət qurumlarının tədqiqat və inkişaf icraçıları kimi nisbi əhəmiyyətinin azaldığını göstərmişdir.

2019-cu ildə ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Koreya və Fransa İƏİT ərazisində ən böyük tədqiqat və inkişaf icraçıları olmuşdur. Müqayisəli alıcılıq qabiliyyəti baxımından Çin dünyanın ikinci ən böyük tədqiqat və inkişaf oyunçusudur və 2005-ci ildəki 26%-dən 2019-cu ildə ümumi tədqiqat və inkişaf xərclərini ABŞ kimi 80%-ə çatmışdır.

Yuxarıda verilən rəqəmlər göstərir ki, innovasiyalar həm biznes, həm də dövlət üçün iqtisadiyyatın real sektorunun istehsal sahələrinin inkişafı mənbəyinə çevrilməlidir. Eyni zaman da innovativ məhsulların sonradan dəyər qazanması ilə onlara tələbat artırılmalıdır. Bir tərəfdən dövlətin, digər tərəfdən sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarının bu istiqamətə yönəlməsi üçün, yəni innovasiyaları stimullaşdırmaq üçün vergi sistemi aktiv istifadə edilir. Dünya təcrübəsindən göründüyü kimi, istənilən dövlət, hətta yüksək təbii sərvətlərə malik ölkələr belə, məhz hərtərəfli innovativ inkişaf sayəsində dünyanın aparıcı iqtisadiyyatları sırasında yer ala bilər. Buna misal olaraq Yaponiya kimi bir ölkənin təcrübəsini göstərmək olar. Belə ki, bu ölkənin uzunmüddətli innovasiya strategiyasının formalaşdırılmasına yönəlmiş elmi-texniki siyasəti 1961-ci ildən başlayır. O zaman qəbul edilmiş “Xüsusi Vergi tədbirləri haqqında” qanuna uyğun olaraq, müxtəlif

tədqiqat və araşdırmalar aparılır. Bu növ addımlar özəl sektorda innovative fəaliyyətləri stimullaşdırılmağa başlamışdı. Bu cür fəaliyyətlər iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarını əhatə edirdi (Налоговое стимулирование инновационных процессов, 2009). “Uçan qazlar” paradiqması, 1930-cu illərin sonlarında inkişaf etmişdir. Yapon alimi K.Akamatsu iqtisadi inkişafın ümumiləşdirilmiş nəzəriyyəsi kimi daxili proseslərin dinamikasını və Yaponiya sənaye sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyindəki dəyişiklikləri əks etdirməkdə əsas rol oynamış, onun praktikada həyata keçirilməsi tədricən Yaponiyayı və yeni Asiya sənaye ölkələrini iqtisadi inkişafa gətirib çıxarmışdır. Bütün bunlar istehsalın texniki təkmilləşdirilməsinə keçid ilə əldə edilmişdir.

Keçən əsrin sonlarında baş verən böhran və innovasiya sahəsində lider mövqeyini saxlamaq zərurəti Yaponiyayı bir daha dövlət idarəetmə sistemini yenidən təşkil etməyə, milli innovasiya modelinin gələcək inkişafı üçün təşkilati, tənzimləyici və maliyyə dəstəyinə yenidən baxmağa məcbur etdi. Bu addımlar innovasiya sektorunun strukturunun daimi monitorinqinin və onu stimullaşdıran vasitələrin axtarışının zəruriliyini göstərir. Bununla əlaqədar Yaponiyanın Beynəlxalq Ticarət Nazirliyi innovasiya sektorunda dövlət dəstəyi siyasətini həyata keçirir, həmçinin Elm və Texnologiya Agentliyi ilə birgə özəl şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən tədqiqat və təkmilləşdirmə və layihələri, elmi-tədqiqat və inkişaf proqramlarını əlaqələndirir.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatına görə, Yaponiya ümumi elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinə görə ÜDM-ə nisbətə yalnız İsraildən, Koreya və İsveçdən sonra dördüncü yerdədir. Qonşu ölkələrimiz olan Türkiyə və Rusiyada müvafiq göstərici daha aşağıdır, yəni maliyyələşdirmə miqyasına görə bu ölkələrə nisbətən demək olar ki çox aşağıdır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri innovasiyalar əsasında məhsuldarlıq artımına nail olur və bunun hesabına istehsal olunan ÜDM-in 2/3-dən çoxunu əldə edirlər (Мильнер, 2006).

Innovativ fəallığın aşağı səviyyədə olması yüksək əlavə dəyərə malik yüksək texnologiyalı sənayelərin istehsalında cüzi paya malik olduğundan ölkənin ÜDM-ni minimuma endirir. Bu da öz növbəsində vergitutma bazasının və şirkətin innovativ

potensialının azalmasına səbəb olur. Bununla belə, böyük miqdarda toplanan vergilər dövlətin innovasiya yönümlü vergi siyasətinin məqsədi deyil, potensial vergi daxilolmalarının artırılmasının yalnız innovasiyaların yaradılması və satışına investisiyaların stimullaşdırılması yolu ilə mümkün olacağına nəticəsi olmalıdır. Dəyər baxımından vergitutma bazasının özünü müəyyən edən mal və xidmətlər genişləndirilməlidir.

Təbii ki, vergi öz təbiətinə görə əksər iqtisadçıların və tədqiqatçıların fikrincə, iki əsas funksiyayı yerinə yetirir: fiskal və tənzimləyici. Ancaq, başa düşmək lazımdır ki, “vergidən azadolma stimuldur, lakin verginin özündə heç bir stimulyoxdur”. Yalnız verginin tutulma şərtlərindən, habelə ölçüsündən asılı olaraq onun stimullaşdırıcı funksiyası özünü göstərə bilər. Özlüyündə vergi məcburi ödəniş kimi "tərifinə əsasən" stimullaşdırıcı heç nə daşımır. Bütün stimullaşdırıcı və tənzimləyici spektr vergi sisteminin spesifik parametrləri ilə müəyyən edilir (Горекоро, 2003: s. 45).

Eyni zamanda, verginin bu iki əsas funksiyası funksional anlayışına görə birbirinə ziddir, ona görə ki, dövlət üçün vergi büdcənin doldurulması mənbəyidir. Ancaq, iqtisadi münasibətlərin təsərrüfat subyekti üçün isə o, “vergi ödəyicisi, vergi ödəmək müqabilində büdcədən maliyyələşən ictimai xidmət alır” kimi qeyd edilə bilər (Пинская, 2012). Ona görə də verginin tənzimləmə funksiyasının köməyi ilə vergi yükünü azaltmaq mümkündür. Bununla belə, dövlətin və biznesin maraqları arasındakı ziddiyyət üzərində dayanmaq düzgün olmazdı, çünki iqtisadi münasibətlər bir dəfəyə məxsus birtərəfli hərəkətlər üzərində qurulmur. Eyni zamanda hər şey dövlətin uzunmüddətli fiskal siyasətini və dövlətin maliyyə strategiyasını nəzərdə tutmalıdır. Təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti uzun dövr düşünülərək tənzimlənməlidir. Sonuncuların maraqları ilk növbədə bazarın ehtiyaclarına və elmi inkişafın fundamental elm, gənc alimlərin peşəkar hazırlığı kimi komponentlərinə zidd olan əmtəə və xidmətlərdə elmi işlərin həyata keçirilməsindən mümkün olan ən sürətli kommersiya faydalarına yönəldilməlidir. Uzunmüddətli investisiyalar investisiyaları tələb edən innovasiyalar sahələrdə təşviq edilməlidir. Məhz iqtisadi inkişafın bu mərhələsində innovasiya təşəbbüslərinin

birbaşa və dolayı dəstək metodlarından istifadə etməklə tənzimlənməsi dövlət siyasəti böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlətin təsərrüfat subyektinə iqtisadi təsiri, bir qayda olaraq, aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir: məqsədli maliyyələşdirmə, kreditlər, lizinq və birja əməliyyatları şəklində dövlət investisiyaları, dövlət sifarişləri və dövlət sahibkarlığı, planlaşdırma və proqramlaşdırma. Sənaye korporasiyalarının əməkdaşlığına və elmi inkişaf sahəsində fəaliyyəti fundamental tədqiqatlarla məhdudlaşmayan universitetlərin sənaye ilə əməkdaşlığına stimullaşdırıcı təsir göstərən tədbirlər xüsusi yer tutur. Avropa İttifaqında dövlət yardımının göstərilməsi üçün yeni qaydalara uyğun olaraq praktiki tətbiq, 2007-ci ilin yanvar ayından gənc innovativ şirkət statusu, xüsusən də biotexnologiya sahəsində ixtisaslaşmış fransız şirkətlərinə əhəmiyyətli vergi və sosial güzəştlər almağa icazə verdi. Verilmiş statuslu müavinətlərə görə, bu şirkətlər əmək haqqı fonduna orta hesabla 20% qənaət edə bilirlər. Bu şirkətlərin əməliyyat xərcləri baxımından qənaət etdiyi vəsaitlər elmi-tədqiqat işlərinə və onların həyata keçirilməsi üçün yeni avadanlıqların alınmasına, həmçinin xarici investorların cəlb edilməsinə yönəldilir (Status of the Young Innovative Company, 2007).

2000-2019-cu illərdə innovasiya fəaliyyətinə birbaşa və dolayı dəstək tədbirlərinin istifadəsi ilə bağlı məlumatların müqayisəli təhlili göstərir ki, İƏİT-in hesabatında verilən məlumatlara görə, məhz bu tədbirlərdən məcmu istifadə dövlətlərə innovativ inkişaf səviyyəsinə görə ölkələrin dünya reytingində bu və ya digər mövqe tutmağa imkan verir. Vergi güzəştləri və üstünlüklərinin tətbiqi mexanizmi vasitəsilə elmi-tədqiqat və innovasiyaların stimullaşdırılması üçün dolayı tədbirlərin üstünlük təşkil etməsi innovativ fəaliyyətinə görə Yaponiya, Cənubi Koreya, Kanada və s. aparıcı ölkələr tərəfindən aydın şəkildə seçilir.

İqtisadiyyatın strukturuna birbaşa və dolayı təsir tədbirlərinin optimal və ardıcıl kombinasiyası kapitalın gələcək elmi və texnoloji imkanlarını müəyyən edən elm və yeni texnologiyalar sahəsində ən perspektivli sahələrdə toplanması və cəmləşməsinin sürətlənməsinə gətirib çıxarır. Bu da inkişafı və son nəticədə ölkənin ÜDM-nin formalaşmasında özünü göstərir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, tədqiqat və inkişaf üzrə ayrılmış xərclərin ümumi daxili xərclərdə çəkisi ölkələr üzrə müxtəlif olmuşdur. Avstraliya, Kanada Norveç, Sinqapur, Birləşmiş Krallıq, Türkiyə, Rusiya 2019-cu ildə innovasiyalar sahəsində OECD ortalamasından daha aşağı xərci çəkmişdir. Ancaq, ABŞ, İsveçrə, Avstriya, Belçiya, Cənubi Koreya, Yaponiya, Finlandiya OECD ortalamasından daha çox xərc çəkmişdir.

Cədvəl 4: 2000-2020-ci illərdə tədqiqat və inkişaf üzrə ümumi daxili xərclər, %

	2000	2005	2010	2015	2020
Avstraliya	1.477	-	2.182	1.877	-
Avstriya	1.886	2.373	2.726	3.050	3.218
Belçika	1.936	1.791	2.062	2.428	-
Kanada	1.858	1.971	1.825	1.693	1.698
Çin Xalq Respublikası	0.893	1.308	1.714	2.057	-
Avropa İttifaqı (27 ölkə, 2020)	1.676	1.681	1.862	2.011	-
Finlandiya	3.241	3.324	3.705	2.872	-
Fransa	2.093	2.052	2.179	2.267	-
Almaniya	2.410	2.442	2.730	2.934	-
Yaponiya	2.858	3.131	3.105	3.241	-
Koreya	2.125	2.523	3.316	3.978	-
Norveç	-	1.482	1.650	1.935	-
OECD	2.085	2.105	2.250	2.310	-
Rusiya	0.978	0.994	1.052	1.101	-
Sinqapur	1.817	2.148	1.931	2.182	-
Cənubi Afrika	-	0.863	0.737	0.798	-
İsveçrə	2.259	-	-	3.264	-
Türkiyə	0.466	0.564	0.794	0.877	-
Birləşmiş Krallıq	1.617	1.556	1.641	1.647	-
ABŞ	2.629	2.517	2.735	2.719	-

Mənbə: OECD (2022), Gross domestic spending on R&D (indicator). doi: 10.1787/d8b068b4-en (Accessed on 21 March 2022)

Dünyanın bir çox ölkələrində kollektiv investisiya institutlarının inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kollektiv investisiya fondlarının, xüsusən pay investisiya fondlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas alətləridir. Burada sadələşdirilmiş uçot sistemi və güzəştli vergitutma rejiminin təmin edilməsi əsas rol oynayır. Eyni zamanda, güzəştli vergitutma rejimi təkcə vəsaitlərin birbaşa korporativ vergidən və digər vergilərdən azad edilməsini deyil, həm də fondun fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və investorların ölkədən getdiyi dövrdə gəlirlərin bölüşdürülməsində investorların özləri üçün əhəmiyyətli üstünlükləri nəzərdə tutur. Yəni strukturu fərqli qurulur. Məsələn, Hollandiyada dividendlər və fond tərəfindən bölüşdürülmüş kapitaldan əldə edilən digər gəlirlər şəklində gəlirlərə endirimli dərəcələr tətbiq etmək, bir çox ölkələrdə isə bu gəlirlərin investorların vergi bazasından tamamilə çıxarılması nəzərdə tutulmuşdu. Bu kimi ölkələrə Lüksemburqu, İrlandiyanı, Honq-Konqu, Kipri nümunə kimi göstərmək mümkündür (Материалы конференции «Фонды прямых инвестиций», 2004).

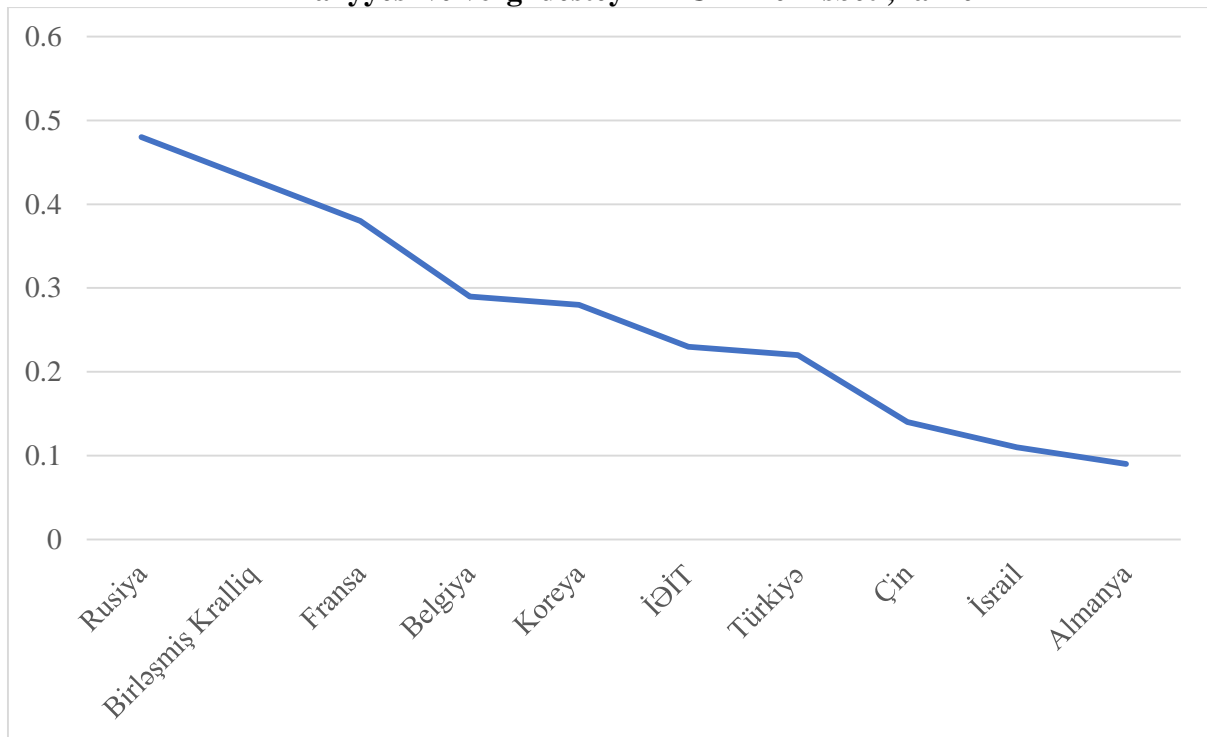
Texnoloji dəyişikliklər iqtisadi artımın əsas determinantlarından biri kimi tanındığından, innovasiyaların yaradılması və yayılmasının təşviqi bir çox OECD ölkələrinin ən mühüm məqsədlərindən biri olmuşdur. Bu səbəbdən iqtisadçılar arasında elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə dövlət dəstəyi ilə bağlı konsensus olmasa da, son zamanlar dövlət tərəfindən şirkətlərə əhəmiyyətli miqdarda dövlət maliyyələşdirməsi təklif edilmişdir (Klette, 2000:473).

Dövlət sektorunun tədqiqat və inkişaf sahəsində siyasət alətləri əsasən iki hissəyə bölünür. Bunlardan birincisi tədqiqat və inkişaf fəaliyyətini həyata keçirmək üçün dövlət sektoru, ikincisi isə özəl sektor tərəfindən həyata keçirilən innovasiya fəaliyyətlərini dəstəkləməkdir. Özəl sektorun tədqiqat və inkişaf fəaliyyətləri iki əsas alətdən istifadə etməklə dövlət tərəfindən dəstəklənir. Bura birbaşa dəstəklər (subsidiyalar və ya qrant dəstəyi) və vergi güzəştləri (maliyyə stimulları, dolaylı təşviqlər) aiddir. Dövlətin elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə fəaliyyətini şəxsən özünün həyata keçirmək məqsədi əsas elmi biliklər istehsal etməkdir. Universitetlərdə və dövlət tədqiqat laboratoriyalarında aparılan və hökumət tərəfindən maliyyələşdirilən bu tədqiqatlar nəticəsində əldə edilən məlumatlar özəl

sektorun da istifadəsinə verilir. Özəl sektorun elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə fəaliyyətinin birbaşa dəstəklə maliyyələşdirilməsində məqsəd hökumətə siyasi məqsədlərinə nail olmaq imkanı verməkdir. Vergi güzəştləri ilə dəstəyin arxasında tədqiqat və inkişaf ilə məşğul olan şirkətlərə kömək etmək hədəflənilir.

Vergi güzəştləri uzunmüddətli tədqiqat və inkişaf xərclərini təşviq etmək üçün daha təsirli vasitədir. vergi güzəştləri; Buraya vergi endirimləri, vergi kreditləri, vergi tətilləri, köhnəlmə azalmaları, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətləri üçün istifadə olunan maşın, avadanlıq və bina investisiyalarının sürətləndirilmiş amortizasiyası, tədqiqat və inkişaf üzrə tədqiqat və inkişaf vergi kreditinin korporativ vergidən çıxılması kimi müxtəlif komponentlər daxil ola bilər (Falk, 2004: s. 4).

Qrafik 2. 2019-cu ildə biznes sahəsində tədqiqat və inkişaf üçün ayrılan birbaşa dövlət maliyyəsi və vergi dəstəyinin ÜDM-ə nisbəti, faizlə

Mənbə: <https://www.oecd.org/fr/innovation/rd-tax-stats.htm>

Qrafik 2 göstərməkdədir ki, verilən ölkələr arasında 2019-cu ildə birbaşa maliyyənin ÜDM-də ən yüksək çəkisinə sahib ölkə Rusiya Federasiyasıdır. ÜDM-də vergi güzəştinin ən yüksək olduğu ölkə isə Birləşmiş Krallıq olmuşdur. Rusiyada biznes sahəsinə innovasiya qoyuluşları üzrə birbaşa maliyyələmə və vergi güzəştləri 0,47 faiz olduğu halda, Birləşmiş Krallıqda 0,42 faiz təşkil etmişdir.

Dövlətin həm birbaşa göstərdiyi dəstək, həm də vergi güzəştləri firmaların xərclərini azaltmaqla tədqiqat və inkişaf üzri sərmayələri artırmağı hədəfləyir, lakin layihələr qiymətləndirildikdən sonra qrantlar ayrılarkən, vergi güzəştləri tədqiqat və inkişaf xərclərinin məbləğinə uyğun olaraq firmaların vergi yükünü avtomatik olaraq azaldır. Bu kontekstdə vergi güzəştləri birbaşa dəstəklərdən daha neytraldır, çünki həyata keçirilən layihənin növündən asılı olmayaraq şirkətlərə mühim fayda təmin edir (Bronzini və Piselli, 2016: 443).

Ümumiyyətlə, istifadə olunan siyasət alətləri ölkədən ölkəyə fərqli olsa da, vergi təşviqləri tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərindəki problemlərin tam həllini təklif etməsə də, subsidiyalarla müqayisədə getdikcə daha çox üstünlük verilən alətə çevrilmişdir (Yang, 2012:1579). OECD məlumatlarına görə, on beş illik müddət ərzində birbaşa dəstəklərdə 34% artım olduğu halda, vergi güzəştlərində artım nisbəti 360% təşkil etmişdir.

3.2. Azərbaycan Respublikasında innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılmasında vergilərin rolu

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının yalnız xammal tədarükçüsü kimi deyil, hazır məhsul istehsalçısı kimi çıxması üçün istehsal imkanlarının məqsədyönlü davamlı modernləşdirilməsinə və insan potensialının reallaşdırılmasına əsaslanan innovativ inkişaf modeli tətbiq etməsi lazımdır.

Ölkə iqtisadiyyatının innovativ vəziyyətinin yüksək olması cəmiyyətin inkişafına anidən və ya qısa müddətə deyil və yalnız müəyyən vaxtdan sonra öz bəhrəsini verəcək düzgün investisiya qoyuluşlarından və seçimindən asılıdır. İqtisadiyyatın innovativ potensialından və vəziyyətinin asılı olaraq tətbiq edilə bilən vergi güzəştləri və üstünlükləri sistemi bu potensialın artırılmasına müsbət təsir edir. Azərbaycanda da innovativ sahə ilə bağlı vergi ödəyicilərinin digər ödəyicilər ilə müqayisədə əldə etdiyi üstünlüklər onları bu sahəyə daha da təşviq etməlidir. Əks halda, innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin yüksək məcmu vergi yükünə sahib olması, innovasiyanın istehsala davamlı şəkildə tətbiqi prosesinə maneə yaradacaq və yüksək artım templərinə nail olmaq üçün şiddətli rəqabət

şəraitində onlar üçün ciddi çətinliklər yaradacaqdır. Xüsusilə biznes sahəsində sahibkarların kommersiya fəaliyyətlərindən fayda götürmələri üçün Azərbaycanda tənzimləmələr vacibdir.

Son dövr ərzində beynəlxalq təşkilatların yayımladığı illik hesabatlarda dünya ölkələrinin göstəriciləri müxtəlif sahələr üzrə verilir. Burada İKT, iqtisadi, habelə innovativ xüsusiyyət daşıyan indekslər də müəyyən edilir. Dünya İqtisadi Forumunun 2019-cu ildə hazırladığı hesabatda ölkəmiz Qlobal Rəqabətədavamlılıq İndeksində 140 dünya ölkəsi arasında orta mövqe tutur. Yəni bu indeksə görə 69-cu sıradadır (World Economic Forum, 2019).

Bu hesabatda verilən “Əlverişli mühit” bölməsində isə, “İnstitutlar” göstəricisi verilir. Bu göstəricidə Azərbaycan 58-ci yerdədir. Ölkəmizin infrastruktur göstəricisi üzrə aldığı dəyər 46-cıdır. İKT-nin istifadəsində isə yenə 69-cu yerdə durur. Azərbaycanda İKT-dən effektiv istifadə edilib edilməməsini göstərən indeksə əsasən, ölkəmizdə hər 100 nəfərə düşən mobil abunəçilərinə əsasən 97-cidir. Hər 100 nəfərə düşəcək fiber-optik İnternet istifadəçilərinin sayına görə isə 55-ci olub, ümumiyyətlə İnternetdən istifadə edənlərin göstəriciləri üzrə isə daha yüksək yerdədir. Bu göstərici ölkəmizi 36-cı yerdə sıralandırır. Digər tərəfdən Azərbaycan “İnternet istifadəçiləri” göstəricisinə isə MDB ölkələri üzrə lider mövqe tutur.

Bu hesabatda “Biznesin dinamikliyi” göstəricisi də verilir. Azərbaycan dünyanın 140 ölkəsi ilə müqayisədə 31-ci yerdədir. “İnnovasiya potensialı” göstəricisi hesablanarkən Azərbaycan 71-ci yeri tutmuşdur (World Economic Forum, 2019).

Qlobal İnnovasiya İndeksinin hesabatı hazırlanan zaman 2020-ci ildə 130-a yaxın ölkənin məlumatları qiymətləndirilmişdir. İnnovasiyanın effektivliyinə görə Azərbaycan 82-ci yerdə durmuşdur. Onun reyting göstəricisi 0-100 ballı sistemdə 27.23 balla qiymətləndirilib (Global Innovation Index-2020).

Beləliklə, Azərbaycan topladığı ballara isə aşağıdakı yerlərdə qərarlaşmışdır (Global Innovation Index-2020):

- İnstitusional biznes mühiti ilə

normativ-hüquqi tənzimləmə	-	65.0 bal, 59-cu yer;
○ İnsan kapitalı və tədqiqat	-	21.8 bal, 89-cu yer;
○ İnfrastruktur sahəsində	-	36.1 bal, 85-ci yer;
○ Bazar sahəsində	-	52.2 bal, 36-cı yer;
○ Biznes sahəsində	-	20.6 bal, 96-cı yer;
○ Bilik və texnologiya sahəsində	-	10.0 bal, 118-ci yer;
○ Kreativ nəticələr sahəsində	-	20.5 bal, 65-ci yer.

Azərbaycanda mövcud olan enerji və xammal inkişafı modelini və intellektual potensialı, toplanmış dünya təcrübəsinin mümkün tətbiqini, habelə əvvəllər planlı iqtisadiyyatında istifadə olunan elmi-tədqiqat və inkişaf təcrübəsini nəzərə alaraq, innovasiya-investisiya fəaliyyətinin düzgün və effektiv təşkili, habelə vergi tənzimləməsini mexanizmin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- vergi güzəştlərinin mövcud siyahısının optimallaşdırılması, o cümlədən innovativ fəaliyyət iştirakçılarına münasibətdə bu alətlərin tətbiqi üçün çevik diferensiallaşdırılmış şkalanın hazırlanması;
- istehsalata tətbiq edilən yeniliklərdən kommersiya gəlirlərinin ümumi həcmində vergi güzəştlərinin və azadolmalarının tətbiqinin büdcə səmərəliliyinə nail olunması;
- dövlət orqanları tərəfindən vergi güzəştlərinin tətbiqinə ciddi nəzarət sisteminin formalaşdırılması;
- innovasiyanın yaradılmasından əldə edilən iqtisadi səmərələrin və tətbiq edilən üstünlüklərin səmərəliliyinin müstəqil ekspert qiymətləndirilməsinin aparılması, innovativ proqramların sertifikatlaşdırılması və qiymətləndirilməsi sisteminin meyarlarının işlənilib hazırlanması;
- inkişaf etdirilən innovasiyanın müəyyən məqsədlərinə nail olmaq üçün nəzərdə tutulan vaxtı nəzərə almaqla vergi güzəştinin təsiri üçün müddətin müəyyən edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin subyektlərinə (innovasiya prosesinin iştirakçılarına) münasibətdə vergi güzəştlərinin seçiminin qiymətləndirilməsinin konseptual və

- hüquqi mexanizmini müəyyən edən açıq meyarların işlənilib hazırlanması və normativ hüquqi bazada konsolidasiyasının təmin edilməsi;
- alınmış vergi güzəştlərinin qanuniliyini təsdiq edən elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinə mərhələli maliyyə-texniki nəzarət və müəssisənin fəaliyyət göstəricilərinə nail olunmasının operativ monitorinqi mexanizminin tətbiqi;
 - innovasiya yolu ilə inkişaf etmək istəyən, maliyyə potensialına və innovasiya sahəsində ixtisas hazırlığı imkanlarına malik olan, lakin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə zamanı yaranan müəyyən çətinliklərlə üzləşən müəssisələrin xeyrinə fəaliyyət göstərən xüsusi strukturun yaradılması;
 - ETİ-nin yüksək riskli ilkin mərhələlərində xüsusi vergi şərtlərinin istifadəsinin təmin edilməsi. Bu zaman, əlavə investisiya resurslarının cəlb edilməsinə imkan veriləcək və bu müəssisənin sonrakı ETİ-nin texniki imkanlarını genişləndirəcək.

Azərbaycanda günümüze qədər olan dövr üçün innovativ inkişaf strategiyasının məqsədi ölkə iqtisadiyyatını daha innovativ etmək olmuşdur. Onun konsepsiyasına uyğun olaraq, iş adamları Azərbaycanda işğaldan azad edilmiş torpaqlara sərmayə qoyacaqlar. Amma bu zaman diqqət yetirilməlidir ki, qoyulan vəsaitlər səmərəli olsun və innovativ vasitələrdən istifadə edilsin. Bu məqsədlə, Azərbaycanda sahibkarlara həm mənəvi, həm də siyasi dəstək verilir. Eyni zamanda onlar güzəştli kreditlərlə təmin edilir. Azərbaycanda 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı əldə edilən qələbdən sonra bu ərazilərin bərpası və yenidənqurması üçün müxtəlif sahələrdə fəaliyyətlər aparılır. Bu işlərin əsasında nəqliyyat və kommunikasiya sahəsi durur. Yəni bu sahədə əlaqələrin, zəruri vasitələri bərpası təmin edilməli, həmçinin də 'ağıllı' yaşayış yerləri salınmalıdır. Azərbaycanda bu istiqamətdə həm dövlət investisiyaları ayrılır, həm də yerli və xarici sərmayələr cəlb edilir. Bu kimi addımların işğaldan azad olunan torpaqlarda iqtisadi inkişafı və sosial infrastrukturunu canlandıracağı, əhalinin məşğulluğunun təmin edəcəyi planlaşdırılır. Çünki ekspertlərin də qeyd etdiyi kimi, işğaldan azad edilmiş torpaqların çox böyük iqtisadi potensialı vardır. Onlar təbii ehtiyatlarla zəngindir. Bu amillər işğaldan azad edilmiş ərazilərə həm yerli, həm də xarici investisiyaların cəlbini gücləndirəcəkdir. 2021-ci ildə 10 dekabr tarixində ölkə prezidenti İlham Əliyev "İşğaldan azad edilmiş

ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” sərəncam imzalamışdır. Bu Sərəncamda işğaldan azad olan ərazilərdə iqtisadi resursların düzgün istifadəsinin ihəmiyyəti vurğulanmışdır. Yəni əmək resurslarının səmərəli şəkildə idarə olunmasının, mövcud potensialın daha düzgün və effektiv şəkildə emal sənayesinə və xidmət infrastrukturuna yönəldilməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir. Bu məqsədlə vergi güzəştlərinin, sosial sığortanın və digər növ güzəştlərin tətbiq ediləcəyi vurğulanmışdır (10.12.2021-ci il tarixli Sərəncam).

Bundan başqa, işğaldan azad olunan ərazilərdə özəl sahibkarlığın stimullaşdırılması məqsədilə, investisiyaların cəlb edilməsi və onların təşviqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi önəmlidir. Bu ərazilərdə istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün zəruri infrastrukturun yaradılması, həm xammalın, həm də materialların idxal edilməsi üçün vergi güzəştləri ən optimal şəkildə müəyyən edilməlidir. İşğaldan azad olunan ərazilərdə innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün ilk əvvəl iqtisadi canlanma daha sürətli aparılmalı, investisiya qoyuluşları cəlbədicə olmalıdır. Bunun üçün müasir, effektiv istehsal qurulmalı, ticarətlə xidmət infrastrukturunun formalaşmalıdır. İnnovativ texnologiyaların tətbiq edilməsi, müəssisələrin sənaye potensialının reallaşması qorunmalıdır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərini Sxem 7-dəki kimi göstərə bilərik (Bax. Əlavə 1).

Qarabağ bölgəsi və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun sahin olduğu potensial müəyyən amillər aspektindən digər rayonlarda yoxdu. Belə ki, təbii resursları, müharibə bitdikdən sonra dövlətin bu torpaqlarda gördüyü işlər nəticəsində formalaşan və formalaşması davam edən şərait çox vacib aillərdir. Bu amillərə bölgənin ölkənin coğrafi baxımından çox mühim yerində yerləşməsi, habelə xarici ölkələrin bazarlarına çıxma şansının geniş olması da əlavə edilməlidir. Optimal güzəştlər verilərək zamanın tələblərinə uyğun qaydada stimullaşdırıcı mexanizmlərin hazırlanmalıdır. Bu məqsədlə işğaldan azad edilmiş bölgələrin sahin olduğu iqtisadi potensialla bağlı ətraflı və daha çevik məlumat verilməlidir. Bütün rayonlar haqqında ilçatan elektron məlumat bazası yaradılmalıdır.

Bu bölgələrdə investisiya qoyuluşarı xüsusilə tikinti, turizm, istehsal sahəsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük edilməsi, həmçinin də onların emalının aparılması, ticarətin genişlənməsi və digər növ xidmət sahəsində biznesi qurmaq imkanları vardır. Bu zaman innovasiyanın tətbiqi hədəflənən məqsədə daha tez və effektiv şəkildə çatmağa kömək edəcəkdir (<https://stm.az/az/news/824/azerbaycanda-biznes-muhiti-ve-imkanlar>).

Bundan başqa xüsusilə vurğulanmalıdır ki, qeyd edilən sahələr fəaliyyət yeni olacağı üçün hələ ki bu sahələrdə rəqabət yoxdur. Bu isə o deməkdir ki, sərmayə qoyuluşlarında aparılan birincilik daha çox qazanc əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Qarabağ bölgəsində kiçik və orta biznesin tərəqqisi bu yerlərin canlanmasına səbəb olacaqdır. Əlbəttəki, iri müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi vacibdir, eyni zamanda onlarda bu bölgələrdə məşğulluğun yüksəlməsinə və formalaşmasına böyük təsir edir. Başqa sözlə iqtisadi sistemdə mərkəzə KOB-lar qoyulmalıdır. Təbii olaraq, bu zaman infrastruktur üzrə bir neçə problem vardır, ancaq ən vacibi KOB-da maliyyə mənbəyinin müəssisələrə açıq və əlçatan olmalıdır.

2021-ci il tarixində iyulun 7-də ölkədə “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərman qəbul edilmişdir. Bu Fərmana əsasən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradılmışdır. 04.10.2021 tarixində ölkədə “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının qurulması üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalanmışdır. Eyni zamanda dekabrın 21-i 2021-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinə tabe olan İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi qurulmuşdur (<https://www.economy.gov.az>).

Azərbaycan Respublikasının Prezidentin imzaladığı fərmanlar nəticəsində Cəbrayıl bölgəsində Araz Vadisi İqtisadi Zonası Sənaye Parkının qurulması üzrə işlər aparılır. Bundan başqa, Ağdam Sənaye Parkının yaradılması üzrə də işlər aparılır. Bu sənaye parklarında rezident kimi görülmək məqsədilə sahibkarlar müvafiq nazirliyə layihələr təqdim etmişdir. Bu layihələr üzrə ilkin investisiya dəyərinin 40 milyon manata çatdığı bildirilib. Ağdam Sənaye Parkında çoxsaylı sintetik xalçalar, xüsusi və ya fərdi istifadə üçün geyim, polimer məhsullarının hazırlanması, günəş enerjisiylə qidalanacaq işıq dirəklərinin qurulması, xüsusi dam

örtüklərinin yaradılması, prefabrik formatlı dəmir və beton məhsullarının istehsalatı və s. istiqamətdə layihələr verilmişdir və bu layihələr qiymətləndirilir. Qeyd edilən layihələrin reallaşdırılması zamanı 1100-dən çox yeni iş yerləri açılacaqdır.

Adları çəkilən sənaye parklarının rezidentləri ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye parklarının hamısına şamil edilən güzəştlərdən həm istifadə edəcək, həm də azad edilən ərazilər üçün nəzərdə tutulan güzəşt və imtiyazlardan tam qaydada yararlanacaqdırlar.

2021-ci ildə fevralın 2-də təsdiq edilən “Azərbaycan 2030: Milli Prioritetlər” sənədində qeyd edildiyi kimi, işğaldan azad edilən ərazilərdə minalardan təmizlənməsi üzrə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında dirçəliş, reinteqrasiya, inkişafın artırılması kimi iqtisadi siyasətin müxtəlif istiqamətlərindən hesab edilir və mərkəzdə yer tutur.

Azad olunmuş bölgələrdə Azərbaycanın iqtisadi sistemində reinteqrasiya olunması - əhalinin məşğulluqla təmin edilməyini, istehsalla məşğulunu, xidmət və ticarət sahəsində fəaliyyətini, nəqliyyat və logistika üzrə inkişafı, habelə müxtəlif sahələrin qurulmasını diqqət mərkəzində tutur. Bütün qeyd edilənlər ümumi olaraq, Azərbaycanda iqtisadi potensialın gedərək güclənməyinə, ümumi daxili məhsul üzrə istehsalda yüksəlişə səbəb olacaqdır (<https://www.economy.gov.az>).

İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə dağ və mədən, yeyinti sənayesi, istehsal-emal sənayesi, metallurgiya sahəsi, turizm və rekreasiya fəaliyyəti, əczacılıq üzrə inkişaf imkanları genişdir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri, taxılcılığın, tütünçülük, tərəvəzçiliyin, üzümçülüyn, pambıqçılığın, meyvəçiliyin, heyvandarlığın, quşçuluğun, arıçılığın, tikini materiallarının da tərəqqisi çox geniş inkişaf potensialına sahibdir. Adı çəkilən sahələrdə yatırılmış sərmayələrdə qeyri-neft ixracının yüksəlməsi ilə yanaşı, idxalın əvəzlənməyi, eyni zamanda dəyər zəncirlərinə qoşulmaq aspektindən mühim fayda təmin edir. Bundan başqa, bu bölgələrə yeni texnologiyanın cəlb edilməsi də öz növbəsində iqtisadi inkişafda innovasiyaların artımı ilə nəticələnəcəkdir.

Qarşıya qoyulmuş innovasiya strategiyasında əsas məqsədlərin həyata keçirilməsində Azərbaycanın mövcud innovasiya modelinin qurulmasının faydası

böyükdür. Bu baxımdan mövcud çətinliklərin hamısı öyrənilməlidir. Bundan başqa, yuxarıda qeyd edilmiş vəzifələrin icrası, dövlət strukturlarında və ölkənin biznes sahəsindəki fəaliyyətlərdə innovative düşüncənin inkişafı üzrə yönəlməsinə çevriləcəkdir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın innovativ inkişaf infrastrukturunun formalaşmasını təhlil edərək qeyd etmək mümkündür ki, hal-hazırda ölkə ərazisində texnoparkların hədəfləri müxtəlif istiqamətlərdədir. Bu istiqamətləri aşağıdakı kimi qeyd etmək mümkündür:

- universitetlərin təhsil, tədris, habelə araşdırma fəaliyyətlərini dəstəkləməsi nəticəsində daha səmərəli fəaliyyətlərə nail olmaq;
- sənaye sahəsində rəqabət potensialını artırmaq;
- yüksək texnologiyalardan istifadə edərək regional inkişafı və iqtisadi gücü daha da artırmaq.

Azad olunmuş bölgələrdə texnoparkların qurulmasının əsas məqsədlərini aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

- + yüksək texnologiyalardan istifadə etməklə inkişaf etdirilməsi planlanan sənaye sahələrinin güclənməsi;
- + yeni bölgələrin sənayenin inkişafının dəstəklənməsi;
- + innovativ fəaliyyətlərin reallaşması;
- + təhsil sahəsi də daxil olmaqla, effektiv elmi və texniki nəticələri artıran sahələrdə səmərəliliyi yüksəltmək;
- + beynəlxalq sferada rəqabət potensialını artırmaq.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən addımlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasında innovasiya və investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyini yüksəltmək mümkündür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beynəlxalq arenada elm tutumlu məhsulların istehsalı 50-55 makrotexnologiya ilə təmin edilir. Bunlardan 46 makrotexnologiyaya malik yeddi ən inkişaf etmiş ölkə bu bazarın 80%-nə sahibdir. Elm tutumlu məhsulların ixracından Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniya, Yaponiya milyardlarla ABŞ dolları alırlar. Elmi nailiyyətlərin ÜDM-nin artımına verdiyi töhfəsinin 50%-dən çox ola biləcəyi güman edilir. Elm tutumlu məhsulların dünya bazarının həcmi bu gün 2 trilyon 300 milyard ABŞ dollarından çoxdur. Bu məbləğin 38%-ni ABŞ məhsulları, 37%-ni Yaponiya məhsulları, 19%-ni isə Almaniya məhsulları təşkil edir (<https://nces.nsf.gov/indicators>).

Güclü regional spektrə malik olan innovativ inkişaf modeli bugünkü şiddətli rəqabət şəraitində ölkənin mövcud iqtisadi və hüquqi məkanı çərçivəsində uyğunlaşdırılmalı, eyni zamanda mövcud reallıqlar müəyyən dərəcədə nəzərə alınmaqla transformasiya aparılmalıdır. Bu zaman əsas vəzifənin olaraq, innovativ məhsullara daxili bazardan tələbin formalaşması lazımdır. Bu məqsədlə, sənaye istehsalı sahələrinin daxili bazarda göndərilmiş malların, görülən işlərin, göstərilən xidmətlərin ümumi həcmində innovativ malların, işlərin, xidmətlərin payı artırılmalıdır.

Məhz innovasiya bazarında dayanıqlı tələb və müvafiq təklif verəbilmək üçün daxili bazarda da əlverişli şərait formalaşdırmaq, iqtisadi prosesləri stimullaşdıran iqtisadi və tənzimləyici vasitələri yaratmaq, iqtisadiyyatın innovativ inkişafının bütün aspektlərinə qarşı cəlbədiciliyi təşviq etmək lazımdır. Bunun üçün hasilat sənayesinin mövcud dominantlıq təcrübəsindən uzaqlaşmaq, istehsalın səmərəliliyini artırmaq, elmi-texniki inkişafı sürətləndirmək və problemləri həll etmək zəruridir.

Azərbaycanda innovasiya-investisiya fəaliyyətinin düzgün və effektiv təşkili, habelə vergi tənzimləməsi mexanizmin əsas vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- vergi güzəştlərinin mövcud siyahısının optimallaşdırılması, o cümlədən innovativ fəaliyyət iştirakçılarına münasibətdə bu alətlərin tətbiqi üçün çevik

diferensiallaşdırılmış şkalanın hazırlanması;

- istehsalata tətbiq edilən yeniliklərdən kommersiya gəlirlərinin ümumi həcmində vergi güzəştlərinin və azadolmalarının tətbiqinin büdcə səmərəliliyinə nail olunması;
- dövlət orqanları tərəfindən vergi güzəştlərinin tətbiqinə ciddi nəzarət sisteminin formalaşdırılması;
- innovasiyanın yaradılmasından əldə edilən iqtisadi səmərələrin və tətbiq edilən üstünlüklərin səmərəliliyinin müstəqil ekspert qiymətləndirilməsinin aparılması, innovativ proqramların sertifikatlaşdırılması və qiymətləndirilməsi sisteminin meyarlarının işlənilib hazırlanması;
- inkişaf etdirilən innovasiyanın müəyyən məqsədlərinə nail olmaq üçün nəzərdə tutulan vaxtı nəzərə almaqla vergi güzəştinin təsiri üçün müddətin müəyyən edilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin subyektlərinə (innovasiya prosesinin iştirakçılarna) münasibətdə vergi güzəştlərinin seçiminin qiymətləndirilməsinin konseptual və hüquqi mexanizmini müəyyən edən açıq meyarların işlənilib hazırlanması və normativ hüquqi bazada konsolidasiyasının təmin edilməsi;
- alınmış vergi güzəştlərinin qanuniliyini təsdiq edən elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinə mərhələli maliyyə-texniki nəzarət və müəssisənin fəaliyyət göstəricilərinə nail olunmasının operativ monitorinqi mexanizminin tətbiqi;
- innovasiya yolu ilə inkişaf etmək istəyən, maliyyə potensialına və innovasiya sahəsində ixtisas hazırlığı imkanlarına malik olan, lakin dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqə zamanı yaranan müəyyən çətinliklərlə üzləşən müəssisələrin xeyrinə fəaliyyət göstərən xüsusi strukturun yaradılması;

ETİ-nin yüksək riskli ilkin mərhələlərində xüsusi vergi şərtlərinin istifadəsinin təmin edilməsi. Bu zaman, əlavə investisiya resurslarının cəlb edilməsinə imkan veriləcək və bu müəssisənin sonrakı ETİ-nin texniki imkanlarını genişləndirəcək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” 11 iyul 2000-ci il tarixli 905-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. “Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, 2021
3. "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 - 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın (Elektron Azərbaycan)" təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 11 avqust tarixli, 1056 nömrəli Sərəncamı
4. Azərbaycanca mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, (2021), Rəsmi nəşr, Statistik məcmuə
5. Azərbaycanın vergi sistemi (xüsusi buraxılış) (2015), s. 168
6. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” 106-VQD nömrəli Qanunu, 19.01.2016
7. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” 19.01.2016-cı il tarixli 106-VQD nömrəli Qanunu (<http://www.e-qanun.az/framework/32104>)
8. Hüseyinov T. (2009), Azərbaycanda İnvestisiyalar: Gəlirlər, İnvestisiyalar, Sənayeləşdirmə, Məşğulluq. Dərslük. Bakı-315 s.
9. “İnvestisiyanın həyata keçirildiyi iqtisadi fəaliyyət sahələri, investisiya layihəsinin həcmi ilə bağlı minimal məbləğ və həyata keçiriləcəyi inzibati ərazi vahidləri”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 20 aprel 2016-cı il, № 878

10. İnvəstisiya təşviqi sənədi: ən vacib məqamlar, <http://www.ier.az/uploads/%C4%B0nvəstisiya%20t%C9%99%C5%9Fviqi%20s%C9%99n%C9%99d%201.pdf>
11. İnvəstisiya təşviqi sənədinin və həmin sənədi almaq üçün ərizənin formalarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin kollegiya qərarı, Bakı şəhəri, 24 fevral 2016-cı il, № 2
12. İnvəstisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası, <https://aic.az/storage/338/T4oEhKNt5F-I%CC%87nvəstisiya-t%C9%99s%CC%A7viqi-s%C9%99n%C9%99dinin-verilm%C9%99si.pdf>
13. İnvəstisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 18 yanvar 2016-cı il, № 745
14. Kəlbəyev Y.A, Məhərrəmov R.B, Rzayev P.Q. (2011), Xarici ölkələrin vergi sistemi. Dərslik. Bakı-s.187
15. KOB klaster şirkətinin meyarları, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının 8 may 2019-cu il tarixli 1917050000007900 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. <http://www.e-qanun.az/framework/42728>
16. Qasımov F. Əliyev T, Nəcəfov Z. (2013), Milli İnnovasiya Sisteminin Təşkili və İdarə Edilməsi. Bakı-490 s.
17. Musayev A.F, Hüseynov A.A, Kəlbəyev Y.A. (2002), Azərbaycan Respublikasının Vergi Xidməti: İslahatlar və Nəticələr. Dərslik. Bakı-480 s.
18. Musayev A.F, Məmmədov Ə.C. (2013), Ünvanlı Vergi Xidmətləri. Məlumat kitabı. Bakı-s.135
19. Musayev Akif. (2014), İnnovasiya İqtisadiyyatı və Vergi Stimullaşdırılması. Dərslik. Bakı-386 s.
20. Musayev A. (2014), İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 184 s.
21. Məmmədov F.Ə, Musayev A.F, Sadıqov M.M, Kəlbəyev Y.A, Rzayev Z.H. (2010), Vergilər və Vergitutma. Bakı - 416 s.
22. Məmmədov Ə, Seyfullayev İ, Yusifov C. (2015), Vergi və Tərəqqi. Dərslik. Bakı-440 s.

23. Məmmədov Ə, Seyfullayev İ. (2013), Vergi və İnvestisiya. Dərslik. Bakı-382 s.
24. Rzayev P.Q. (2011), Vergi Tənzimlənməsi Mexanizminin Stimullaşdırıcı Rolunun Artırılması İstiqamətləri. Azərbaycan Vergi Xəbərləri. 432 s.
25. Şəkərəliyev A, Şəkərəliyev Q. (2016), Azərbaycan İqtisadiyyatı: Reallıqlar və Perspektivlər. Dərslik. Bakı-520 s.

Türk dilində:

1. AKBULUT, A. (2000), “Verginin Mali Amacı ve Türkiye’deki Sonuçları”, Vergi Dünyası, Sayı:231, ss.121-127.
2. AKTAN, Coşkun, C. (1994), Çağdaş Liberal Düşüncədə Politik İktisat, Doğu Matbaası, Ankara. 642 s.
3. ALTUĞ, O. (1999), “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:15, ss. 257-277.
4. ATAÇ, B. (1999), Maliye Politikası, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları; No:118, Eskişehir, 580 s.
5. D.Bakırtaş. (2010), Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Vergiler Işığında Kredi Değerlendirmesi ve Yatırım Kararlarında Vergilerin Etkisi. 347 s.
6. DEVRİM, F. (1995), Kamu Maliyesine Giriş, Rem Ltd. Şti, Ankara, 678 s.
7. Demir N., (2013), Finansal Yatırım Araçlarının Vergilendirilmesinin Kurumsal Yatırımcılar Açısından Analizi. 156 s.
8. EKER, A., ALTAY, A. ve M. SAKAL, (1996), Maliye Politikası, Takav Matbaacılık, İzmir, 744 s.
9. ERDEM, E. ve E. SİVEREKLİ DEMİRCAN, (2001), “Türkiye’de Kamu Açıklarının Yapısı ve Dağılımı”, Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat, ss. 67-92
10. Ersan Öz. (2014), Vergi Rekabeti ve Vergi Reformunun Geleceği. Dərslik. 226s.
11. TERZİ, C., (2001), “1980 Sonrası Vergi Politikaları”, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar, Antalya, ss.149- 159

Rus dilində:

1. Бабаева З.Ш. (2014). Амортизационная политика и налогообложение как факторы активизации инвестиционного процесса // Экономика и предпринимательство. № 3. С. 144-149.
2. Бурцев А.В. (2015). Государственные меры поддержки и стимулирования бизнеса // Современные научные исследования и инновации. № 5-3. С. 31-36.
3. Клюкович З.А., Клюкович С.В., Гашенко И.В. (2014). Новационные реформы налоговой системы государства // Финансовые исследования. № 3. С. 72.
4. Малис Н.Н. (2010). Повысить собираемость налогов в современных условиях можно и нужно // Финансы. - № 5. - с. 42 – 46
5. Пиняскина О.В. (2010). О правовой природе инвестиционной деятельности // Банковское право. - № 2. - с. 15-22
6. Ряховский Д.И., Акулова Н.Г., Бабанов А.В. (2014). Развитие механизма управления инвестиционной привлекательностью региона: монография. М.: ИЭАУ, 189 с.
7. Хаванова И.А. (2015). О теории экономического анализа в налоговом праве (концептуальные основы) // Журнал российского права. № 5. С. 111-124.
8. Харченко Е.В., Вертакова Ю.В. (2011). Государственное регулирование национальной экономики. Москва. КНОРУС, 328 с.
9. Хорошавкина А.В. (2010). Отсрочка уплаты налога: правила стали четче
Интервью с С.А. Таракановым. // Главная книга. -№ 18. с. 13- 16
10. Якушев А.О. (2008). О некоторых финансово-правовых проблемах стимулирования инвестиционной деятельности в регионах // Налоги и налогообложение. - № 9, с.23
11. Глазова Е.С., Степанова М.П., (2014) Зарубежный опыт налогового стимулирования инноваций в ресурсных отраслях [Текст] / Е.С. Глазова, М.П. Степанова // Финансовый менеджмент. – № 4. – С. 63 – 80.

İngilis dilində:

1. Adamou A., Clerides S., Zachariadis T. (2012). Trade-offs in CO2-oriented vehicle tax reforms: A case study of Greece // Transportation Research Part D: Transport and Environment. Vol. 17. P. 453.
2. M.Lemanowicz. (2015). Innovation in Economic Theory and The Development of Economic Thought. 884 p.
3. Montag J. (2015). The simple economics of motor vehicle pollution: A case for fuel tax // Energy Policy. Vol. 85. P. 146.
4. Wang Y., Potoglou D., Orford S., Gong Y. (2015). Bus stop, price and land value tax: A multilevel hedonic analysis with quantile calibration // Land Use Policy. Vol. 42. P. 383.

İnternet resursları:

1. <https://markzone.az/>
2. <https://aydinoghlu.wordpress.com/2017/11/20/innovasiya-n%C9%99dir/>
3. www.taxes.gov.az
4. www.economy.gov.az
5. www.maliyye.gov.az
6. www.cbar.az
7. www.advantageaustria.org
8. www.ikisahil.az
9. www.fins.az
10. <https://www.stat.gov.az/>
11. <https://www.e-taxes.gov.az/>
12. <https://www.forbes.com/advisor/investing/what-is-a-startup/>
13. <https://startupsavant.com/what-is-a-startup>
14. <https://www.baki-xeber.com/sosial/112109.html>

Şəkil 7. Azərbaycan Respublikasında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

Mənbə: Əliyev Ə.Q., Şahverdiyeva R.O. İKT əsaslı texnoloji innovasiya iqtisadiyyati sektorlarının formalaşması və onların sosial iqtisadi proseslərə təsiri aspektləri, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2021, №1, 94–110

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi funksiyaları.....	15
Sxem 2: Məqsədindən və təyinatından asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları.....	16
Sxem 3: İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi siyasətinin əsas məqsədləri.....	19
Sxem 4: İntestisiyanın növləri.....	25
Sxem 5: İnnovasiyanın növləri.....	27
Sxem 6: İntestisiya ilə vergi mexanizmi arasındakı əlaqə.....	28
Sxem 7: Startap şirkətinin əsas xüsusiyyətləri.....	37
Sxem 8: Mənfəət vergisindən azadlımlar.....	43

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin proqnoz və icra göstəriciləri, min manatla.....	47
Cədvəl 2: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar, mlyn.manat.....	49
Cədvəl 3: ÜDM ilə bütün mənbələrə görə investisiya qoyuluşlarının dəyəri arasındakı korrelyasiya təhlili.....	52
Cədvəl 4: 2000-2020-ci illərdə tədqiqat və inkişaf üzrə ümumi daxili xərclər, %.....	61

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: KOB klaster şirkətinə dair tələblər.....	39
Şəkil 2: Dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən əsas qurumlar üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisi (Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar nəzərə alınmadan), %-lə.....	47
Şəkil 3: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş hüquqi şəxslərin sayı.....	49
Şəkil 4: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş fərdi sahibkarların sayı.....	50
Şəkil 5: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar, faizlə.....	51
Şəkil 6: İƏİT və digər ölkələrin 2000 və 2019-cu illərdə tədqiqat və inkişaf intensivliyi (%)......	55
Şəkil 7: Azərbaycan Respublikasında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya-investisiya fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.....	79

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Ölkələrin 1981 və 2019-cu illərdə innovasiya intensivliyinin müqayisəsi (%)......	56
Qrafik 2: 2019-cu ildə biznes sahəsində tədqiqat və inkişaf üçün ayrılan birbaşa dövlət maliyyəsi və vergi dəstəyinin ÜDM-ə nisbəti, faizlə.....	63